HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 2, April 2021

www.historystudies.net

OSMANLI DÖNEMİNDE İSTANBUL LONCALARINDA YİĞİTBAŞILIK VE YİĞİTBAŞILAR: GENEL ÇERÇEVE VE BİR DEĞERLENDİRME

*Yiğitbaşılık And Yiğitbaşıs in The Istanbul Guilds During The Ottoman
Period: General Framework And An Evaluation*

Doç. Dr. Nalan Turna

Yıldız Teknik Üniversitesi

nturna1@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0001-7511-609X

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 15.02.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 15.03.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1006

Atıf – Citation:

Nalan Turna, "Osmanlı Döneminde İstanbul Loncalarında
Yiğitbaşılık ve Yiğitbaşılar: Genel Çerçeve ve Bir
Değerlendirme", *History Studies*, 13/2, Nisan 2021, s. 643– 664.

**OSMANLI DÖNEMİNDE İSTANBUL LONCALARINDA
YİĞİTBAŞILIK VE YİĞİTBAŞILAR:
GENEL ÇERÇEVE VE BİR DEĞERLENDİRME**

Yiğitbaşılık And Yiğitbaşıs in The Istanbul Guilds During The Ottoman Period:
General Framework And An Evaluation

Doç. Dr. Nalan TURNA

Öz

Yiğitbaşı, Osmanlı zanaat ve ticaret loncalarında genellikle kethüdadan sonraki ileri gelen üyeydi. Yiğitbaşılardan, kethüdalarla birlikte lonca kurallarını belirlemek, çıkarlarını korumak, gerek duydukları emtia ve hammaddeyi getirtmek, esnafla ilgili asayişin sağlamak, çırakların ve kalfaların eğitim süreçlerini kontrol etmek gibi birçok fonksiyonları bulunuyordu. Bu makale, böyle önemli fonksiyonları bulunan bu lonca üyesini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, yiğitbaşılık kavramını, yiğitbaşılardan seçimlerini/atamalarını, loncalardaki ve kent yaşamındaki görevlerini, rollerini ve devletle ilişkilerini değerlendirmektedir. Ayrıca makale kethüda ve yiğitbaşı altındaki kolektif yönetimin 17. yüzyıl İstanbul loncalarında büyük oranda standart hale geldiği ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli değişikliklere uğradığı genel çerçeveyi çizmektedir. Böylelikle İstanbul esnafı ve kent tarihi çalışmalarına katkı sağlamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yiğitbaşı, Lonca, Osmanlı Esnafı, İstanbul

Abstract

Following the guild warden, *yiğitbaşı* was generally the next leading member of the Ottoman craft and trade guilds. Together with the guild wardens, *yiğitbaşıs* had many functions, such as setting the guild rules, protecting their interests, supplying the necessary goods and raw materials, providing security concerning artisans, and controlling training processes of apprentices and journeymen. This article aims to examine this guild member of such essential functions. In this regard, it evaluates the concept of *yiğitbaşı*, *yiğitbaşı*'s elections/appointments, duties and roles in guilds and urban life and relations to the state. The article also draws a general framework that the collective management under kethüda and *yiğitbaşı* became largely standardized in seventeenth-century Istanbul guilds and underwent significant changes, particularly during the second half of the nineteenth century and onwards. In this way, it seeks to contribute to the history of Ottoman guilds and urban life.

Keywords: Yiğitbaşı, Guild, Ottoman Artisans, Istanbul

Giriş

Osmanlı esnafı ve loncaları hakkında geniş bir literatür bulunmakla birlikte,¹ esnaf şeyhi, ahi baba, kethüda, yiğitbaşı, nakib, ehl-i hibre, ustabaşı, çavuş, duacı, usta, kalfa, çırak gibi mesleki konum ve statüler hakkında doğrudan ve bütünsel çalışmaların sayısı kısıtlıdır.² Yiğitbaşılara ve yiğitbaşılığa dair bütünsel çalışmalar bulunmamakla birlikte konu hakkında bilgilere Osmanlı esnafı ile ilgili literatürde az ya da çok rastlanabilmektedir. Aşağıda yiğitbaşılara da değinen esnaf yöneticiliğine/yöneticilerine dair literatürün tamamı değilse bile bazı çalışmalar değerlendirilecektir.

Osmanlı esnafının kökenini, fütüvvet geleneğine ve sonrasında Ahiliğe dayandıran fakat zamanla bu etkilerin ortadan kaybolduğunu savunan Osman Nuri Ergin, kadı veya muhtesib'i esnafın birinci derecede amirleri, esnaf şeyhi, nakib, duacı, çavuş, yiğitbaşı, kethüdayı ise diğer amirleri olarak tanımlamaktadır.³ Ahmet Kal'a, Ergin'in ve onun görüşlerini takip eden bazı araştırmacıların zamanla gedikleşme/loncalaşma sürecine girilmesiyle birlikte ahi baba, şeyh, nakib gibi esnaf yöneticilerinin kaybolduğu tezine çok da katılmamaktadır. Bunu da 19. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ bazı esnafın ahi baba gibi Ahilikten gelen bir unvanı kullanmasına dayandırmakta ve bir bakıma esnaf pozisyonlarının daha seküler olduğu görüşünü reddetmektedir.⁴ Yazar, esnaftan esnafa değişse de esnaf şeyhi, kethüda ve sonrasında yiğitbaşının üçüncü sırada bulunduğunu da ifade etmekte ve şeyhlerin yerini 18. yüzyıldan itibaren kethüdaların aldığını, yiğitbaşılarının da daha çok teknik konularla ilgilenen ve işçibaşı denilen yardımcılarını bulunduğunu söylemektedir.⁵

17. yüzyıl İstanbul loncaları hakkında yazmış olan Eunjeong Yi, yiğitbaşını loncanın ikinci sorumlusu olarak tanımlamaktadır.⁶ Yi, bu dönemde her esnafın yiğitbaşısı bulunmadığını ve yiğitbaşısı bulunan diğer loncalara bakılarak yiğitbaşılık inşa edilmek istendiğini yazmaktadır.⁷ 17. yüzyılda şeyh, nakib, duacı, çavuş gibi pozisyonların ortadan kalkmaya başladıklarını veya rollerinin belirsizleştiğini söyleyen yazar, var olan kaynaklarda şeyh'ten ise çok az söz edilmesini belli bir standartlaşma eğilimiyle açıklamakta⁸ ve 17. yüzyıl İstanbul'unda esnaf üst yöneticilerinin standartlaştığını ve aynı yüzyılın ortası gibi hemen her esnafta kethüdalık ve yiğitbaşılığın öne çıktığını göstermektedir.⁹ 17. yüzyıl Kudüs loncaları üzerine çalışmış olan Amnon Cohen'e göre, lonca yöneticisine şeyh adı veriliyordu ve özellikle büyük loncalarda şeyhe bir kâtip yardımcı oluyordu, fakat muğlak bir şekilde tanımlanmış bir yardım eden/yaver yani

¹ Etnaf konum ve statüleri hakkında özellikle bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C.1, İstanbul Belediyesi Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995, s. 537-550.

² Kethüda, şeyh-i seb'a, kalfa, çırak hakkında doğrudan ve bütünsel çalışmalar hakkında bkz. Halil İnalçık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Indiana University Turkish Studies, Bloomington 1993, s. 194-204; Mehmet Demiryürek, "Şeyh-i Seb'alık Kurumu ve Osmanlı Etnaf Teşkilatı İçindeki Yeri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi*, S.66, 2013, s. 17-42; Sherry Vatter, "Journeymen Textile Weavers in Nineteenth-Century Damascus: A Collective Biography", *Struggle and Survival in the Modern Middle East*, Ed. Edmund Burke, III, David N. Yaghoubian, University of California Press, Berkeley 2006, s. 64-79; Nalan Turna, "Ottoman Apprentices and Their Experiences", *Middle Eastern Studies*, C.55, S.5, 2019, s. 683-700.

³ Ergin, *age*, C.1, s. 537-550.

⁴ Ahmet Kal'a, *İstanbul Etnaf Tarihi Tahlilleri ve İstanbul Etnaf Birlikleri ve Nizamları 1*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, s. 64.

⁵ Ahmet Kal'a, <https://islamansiklopedisi.org.tr/esnaf> (E.T. 02.11.2020).

⁶ Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage*, Brill, Leiden 2004, s. 86.

⁷ Eunjeong Yi, "Guild Membership in Seventeenth Century Istanbul: Fluidity in Organisation", *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, Ed. Suraiya Faroqhi, Randi Deguilhem, I.B. Tauris, London New York 2005, s. 75, 84, 86.

⁸ *Age*, s. 87.

⁹ *Age*, s. 111.

yiğitbaşı da bulunuyordu.¹⁰ Mehmet Genç, esnaf örgütlerinde kethüdaların yanında ahi baba, nakib, duacı, çavuş ve yiğitbaşı gibi görevliler bulunduğunu fakat 18. yüzyıldan itibaren yiğitbaşlıların loncaların başlıca görevlisi haline gelmelerinin dönemin bir zorunluluğu olduğunu söylemektedir.¹¹ Yiğitbaşının artan önemine vurgu yapan Genç'ten farklı olarak Yücel Özkaya, yiğitbaşılığın 18. yüzyılda önemini kaybettiğini yazmaktadır.¹² Çağatay Uluçay ise; Özkaya'dan daha geç bir tarih vererek yiğitbaşılığın öneminin Tanzimat'tan itibaren azaldığını ve ortadan kaybolduğunu belirtmektedir.¹³

II. Mahmud döneminde (1808-1839), Sivas esnafı üzerine çalışmalar yapmış olan Ömer Demirel de, imparatorluk genelinde yer ve zamana göre değişen şeyh, ahi baba, bazarbaşı, nakib, kethüda, yiğitbaşı, duacı, çavuş, ustabaşı ve usta adlarıyla esnaf ileri gelenleri bulunduğunu belirtmektedir. Ancak Demirel bu çalışmasında, Sivas'ta kethüda, şeyh, bazarbaşı, esnaf ihtiyarları, ustabaşlıları ve ustaları sayarken yiğitbaşından bahsetmemektedir. Demirel, burada yarı resmi bir memuriyet olarak tanımladığı kethüdalığın, şeyh, duacı, nakib, çavuş gibi esnaf ileri gelenlerinin görev ve yetkilerini üstlendiğini, kethüdanın yanında –yukarıda bazı tarihçilerinde de belirttiği gibi- kendisine yardımcı olan bir kâtip bulunduğunu yazmaktadır.¹⁴

Halil İnalçık, esnafın dışışlerinden kethüdaların, içişlerinden ise yiğitbaşlıların sorumlu olduğunu, yiğitbaşının yaşlı ve deneyimli ustalar arasından seçildiğini, kethüdanın iş başında olmadığı durumlarda yerine baktığını, özetle loncalarda oldukça aktif olduklarını diğerleri gibi vurgulamaktadır.¹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu da yiğitbaşlıların kethüdalarından sonra konumlandıklarını ve lonca içi işleri ve ilişkileri düzenlemekle görevli kişiler olduklarını belirterek benzer görüşleri desteklemektedir.¹⁶

Suraiya Faroqhi, İstanbul'da hem Müslüman hem de gayrimüslim üyeleri bulunan büyük loncalarda aynı kethüdaya birden fazla yiğitbaşının yardım ettiğine dikkat çekmektedir. Kuyumcular şeyhinin (burada kethüda ile aynı anlamda kullanılmaktadır) yardımcı pozisyonunda kâtiplere rastlandığını söyleyerek farklı yer ve farklı zamanlarda, loncalarda farklı kullanımlar olabileceğini göstermektedir.¹⁷ Yiğitbaşlıları kethüda yardımcılığı olarak tanımlayanlar arasında konuyla ilgili ansiklopedi maddesini yazmış olan İlhan Şahin de bulunmaktadır.¹⁸ Ziya Kazıcı da loncaların hiyerarşik örgütlendiklerini, kethüdaların genellikle devletle lonca arasındaki araçlar, yiğitbaşlıların ise kethüdaların yardımcılığı olduğunu belirtmektedir.¹⁹

Osmanlı esnaf teşkilatında yönetici konumunda olan ve kethüdadan sonraki (bazı loncalarda ahi baba, şeyh olsa da) ikinci önemli karar verici olan yiğitbaşlılar incelenerek, var olan literatüre konuyla ilgili bazı boşluklar giderilerek katkı sunulmaya çalışılacaktır. Bu amaçla makale yiğitbaşılığın 17. yüzyılda kethüdalıkla birlikte standardize olduğunu ve bu durumun genel olarak 18. yüzyılda devam ettiğini savunmaktadır. Ayrıca 1826'da Yeniçerilik teşkilatının kaldırılması

¹⁰ Amnon Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 89, 184.

¹¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 297.

¹² Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 63-65.

¹³ Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, s. 118.

¹⁴ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Belediyesi, Sivas 1998, s. 64-65, 67.

¹⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 158-159.

¹⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 366.

¹⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkârları*, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 121.

¹⁸ İlhan Şahin, "Yiğitbaşı," <https://islamansiklopedisi.org.tr/yigitbasi> (E.T. 02.11.2020).

¹⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devleti'nde Toplumsal Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s. 138.

ve 1839'da ilan edilen Tanzimat ve sonrasında dönüşüme uğradığını ve yiğitbaşılar ile kethüdaların yollarının ayrılmaya başladığını ileri sürmektedir. Dönemin modernleşme hikâyesinde kethüdalığın 1855'te Şehremaneti adıyla kurulan modern belediyeye karşı sorumlu hale gelmesi ile bir bakıma bağımsızlığını kaybetmesi ve sonunda kethüdalığın II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) kaldırılmasıyla geleneksel kişi yönetiminin sona erdiği tezinden hareketle, yiğitbaşının fonksiyonlarının neden azaldığına veya ortadan kalktığına dair tespitler ortaya koymaya çalışmaktadır.

Makalede öncelikle genel esnaf mevkilerine dair bazı bilgiler verilecektir. Böylece yiğitbaşının esnaf loncalarında kimlerle ilişki içerisinde olduklarına dair altyapı sunulacaktır. Sonrasında yiğitbaşı kavramı ve yiğitbaşılık görevleri tanıtılacak ve kavramın farklı kullanım alanlarına dikkat çekilecektir. Yiğitbaşı seçim ve tayin işlemlerinde esnaf üyelerinin rolü, yiğitbaşının bir üst mevkiye çıkıp çıkmadıkları tartışılacaktır. Ayrıca yiğitbaşının görevleri, sorumlulukları, devletle ilişkileri ve yukarıda da bahsedildiği gibi 19. yüzyıl ve sonrasında uğradıkları değişimler ortaya konulacaktır.²⁰

1. Esnaf Teşkilatındaki Mevkiler: Kısa Özet

Tam teşekküllü olup da kethüda ve yiğitbaşı gibi yöneticilerin öne çıktığı lonca örgütlenmelerine 15. yüzyıl ile geç 16. yüzyılın sonlarında rastlanılmaktadır.²¹ Fakat farklı yer ve zamanlarda örneğin 16. yüzyılın sonlarında Bursa'da esnaf ileri gelenleri hâlâ kethüda, yiğitbaşı, şeyh ve ehl-i hibre ile birlikte pazarbaşı, nazır ve emin gibi farklı adlarla bilinmekteydiler.²² 17. yüzyılda İstanbul'da da berber ve sah haf esnafı, yöneticilerini şeyh, debbağ esnafı ise ahi baba ve kethüda olarak adlandırmaktaydılar.²³

Bazı loncalarda kethüda ve yiğitbaşının yanında; debbağlar loncasındaki gibi ahi baba veya berber, saka, nalçacı ve çamaşırcı loncalarında olduğu gibi şeyh denilen liderler vardı.²⁴ Bununla birlikte esnaf şeyhleri adıyla bazen birbirinden farklı esnafın veya tüm bir kent esnafının yöneticilerine tesadüf edilmektedir.²⁵ İstanbul'da sayıca Ermenilerin fazla olduğu ekmekçi loncasının Ermeni bir ekmekçibaşısı ve bir Müslüman kethüdası bulunmaktaydı. Dolayısıyla

²⁰ Bu makalede tekil olaylar dışarıda bırakılmıştır. Bunlar arasında örneğin Tophane eskicilerinin yiğitbaşısının evininin soyulması bulunmaktadır. *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâlâ (MVL)*, 843/60 (1 Zilkade 1277 / 11 Mayıs 1861).

²¹ Faroqi, *age*, s. 128.

²² İktil Selçuk, "Tracing Esnaf in Late Fifteenth-Century Bursa Court Records", *Bread From the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, Ed. Suraiya Faroqi, Berghahn, New York 2015, s. 61.

²³ 17. yüzyılda Kahire'de loncalarını şeyh İstanbul'da ise daha çok kethüda yönetiyorlardı. Suraiya Faroqi, "Krizler ve Değişim, 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600 -1914*, II, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 715-716; Ahi baba, Kırşehir'deki Ahi Evran tekkesinin ve Osmanlı debbağ loncalarının yöneticileri için kullanılıyordu. Gabriel Baer, ahi babanın, ahi baba vekili unvanının kısaltılmış hali olduğunu söylemektedir. Gabriel Baer, "Türk Loncalarını Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi", Çev. Sami Ferlier, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8-12, S.14-23, 1970-1974, s. 114; 1707 yılında İstanbul debbağ esnafında kethüda ve ahi baba farklıydı. *BOA, Mühimme Defterleri (A.İDVNSMHHM.d)*, 115/1422 (30 Rabiulevvel 1119 / 1 Temmuz 1707). Yedikule, Eyüp, Kasımpaşa ve Üsküdar'daki debbağ esnafının ahi baba, kethüda ve yiğitbaşısı bulunuyordu. *BOA, Cevdet Belediye (C.BLD)*, 128/6366 (29 Rabiulevvel 1204 / 17 Aralık 1789); 1855 yılında Kırşehir'deki Ahi Evran-ı Veli Hangâhi postnişini Şeyhi, ahi baba, yiğitbaşı ve kethüda tayinleri ile usta ve çırak icazetlerinin ihalesini almıştı. *BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH)*, 318/20592 (21 Recep 1271 / 9 Nisan 1855); Fahri Maden'e göre, 19. yüzyılın sonlarına ait Kırşehir sicillerinde Ahilik ile ilgili hükümler artık esnafa ilgili değillerdi. Bunlar genel olarak Ahi vakıflarıyla ilişkiliydi ve bahsi geçen etkiler 19. yüzyılda hayırsever esnaf kolları üzerinden devam etti. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Fahri Maden, "Kırşehir Şer'iyye Sicillerinde Ahi Evran ve Ahi Mesud Zaviyeleri", *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.76, 2015, s. 133-146.

²⁴ Yi, *age*, s. 84.

²⁵ Esnaf şeyhine dair bkz. *BOA, C.BLD*, 75/3717 (29 Cemaziyelahir 1190 / 15 Ağustos 1776); Demiryörek, *agm*.

kethüdalar farklı bir mevkide bulunuyor ve “...başı” en azından bu lonca için kethüdaya karşılık gelmiyordu.²⁶ Genel olarak kethüdalık daha çok 18. yüzyıldan itibaren yerleşmişti ve öncesinde ise aynı fonksiyonlara sahip şeyhler bulunmaktaydı.²⁷ Kethüdalar esnaf arasından seçilebildikleri gibi doğrudan tayinle de işbaşına gelebiliyorlardı.²⁸ İstanbul’da ve bazı yerlerde malikâne uygulamalarına benzer şekilde mevkilerini satın alabiliyorlardı.²⁹ Kethüdalıktan sonraki en önemli mevki olan ve bu makalenin de konusunu oluşturan yiğitbaşılık ise aşağıda detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

Esnaf teşkilatı içinde yer alan bir diğer görev de nakiblikti. Nakiblik, esnaf ile esnaf şeyhleri arasındaki aracılığa karşılık geliyordu. Nakipler, Tanzimat’a kadar bazı esnaf törenlerinde esnaf şeyhlerini temsil ediyor, ustalık törenlerinde dua okuyor ve çavuşla birlikte yeni usta olacak olan kalfaların peştemallerini kuşatmakla ilgileniyorlardı. Bu fonksiyonlarını zamanla duacı ve kavas (esnaf şeyhinin yanında bulunan kişi) üstlendi.³⁰ Bazı araştırmalara göre ise nakiblik, esnafın lonca şeklinde örgütlenmesiyle kaldırıldı ve nakiblerin görevleri de kethüdalara geçti.³¹

Esnafın bilirkişileri olan ehl-i hibreler (ehl-i vukuf) yiğitbaşılarla birlikte bir malın belirlenen ölçülerde ve kalitede üretilmesi ile ilgili usulsüzlükleri tespit ediyor, esnafı gerektiğinde uyarıyor,³² madeni eşya ve vezinlerin damgalanması işlemlerinde yer alıyor, kadiya uzmanlık gerektiren bazı işlerde yardım ediyorlardı.³³

Ustabaşılar ise yolsuzluk yapmış olan bir ustanın esnafıktan men edilmesini sağlıyor, esnafın ihtiyaç duyduğu malların ehl-i hibre ile beraber kontrol edilmesinde ve sonrasında satışa sunulmasında yer alıyorlardı. Çağatay Uluçay, genellikle kethüda ve yiğitbaşısı bulunmayan esnafın ustabaşılarını bulunduğunu³⁴ ve ayrıca Şam’daki esnaf şeyhinin ustabaşılar ile kethüda ve yiğitbaşılarının fonksiyonlarının tümünü birden üstlendiğini yazmaktadır.³⁵ Bir başka deyişle bu gibi farklılıklar yere, zamana ve loncaya göre değişebiliyordu.

Esnaf teşkilatında yer alan görevliler arasında duacılar ve çavuşlar da vardı. Esnaf üyesi olmaları zorunlu olmamakla birlikte duacılar, esnaf adına törenlerde dua ediyor³⁶ ve yaptıkları işe karşılık hırfet/esnaf sandığından yıllık bir ücret alıyorlardı.³⁷ Çavuşluk, Osman Nuri Ergin’e göre fütüvvetnâmelerde adı geçen bevvaplığa karşılık geliyordu.³⁸ Ustabaşılarının tebligatını ustalara yapmak, esnafın yolsuzluk yapıp yapmadığını kontrol etmek ve gerektiğinde ilgili makamları bilgilendirmek,³⁹ bazı işlerinde nakiblere yardım etmek gibi görevleri bulunuyordu. Bir bakıma

²⁶ Yi, *age*, s. 83; 18. yüzyılın sonu ile Tanzimat dönemi arasında Ankara’da şeyh unvanı yaygındı. Fakat kuyumcu, ekmekçi gibi bazı esnaf, kuyumcubaşı ve Ekmekçibaşı gibi “... başı,” unvanını da kullanıyordu. Rifat Özdemir, “Ankara Esnaf Teşkilatı, 1785-1840,” *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 2014, s. 163.

²⁷ Mehmet Genç’e göre, tamamı gayrimüslimlerden oluşan esnaf, şeyh yerine ustabaşı tabirini kullanıyordu. Genç, *age*, s. 293.

²⁸ Uluçay, *age*, s. 115.

²⁹ Faroqhi, *age*, s. 121; Yi, *age*, s. 75.

³⁰ *Age*, s. 114.

³¹ Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza: İstanbul Örneği H-1100-1200 / M 1688-1786*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 30.

³² Ehl-i hibrenin rolü için bkz. BOA, A./DVNSMHM.d, 85/370 (13 Ramazan 1040 / 15 Nisan 1631); BOA, A./DVNSMHM.d, 48/18 (13 Recep 990 / 3 Ağustos 1582).

³³ Uluçay, *age*, s. 119.

³⁴ *Age*, s. 118.

³⁵ *Age*, s. 144.

³⁶ Konuyla ilgili bkz. Ergin, *age*, C.1, s. 539.

³⁷ Demirtaş, *age*, s. 30.

³⁸ Ergin, *age*, C.1, s. 540.

³⁹ Uluçay, *age*, s. 119.

esnafın inzibat zabıtları olan çavuşlar, suçlu bir esnafın esnaf loncası ileri gelenlerince sorgulanması için çağırıyor veya alıp getiriliyorlardı. Çavuşların en azından bazı görevleri 17. yüzyıldan itibaren yiğitbaşılarda üstlenilmişti;⁴⁰ 17. yüzyılın ikinci yarısında eski esnaf çavuşlarına yiğitbaşı denildiğine dair de bilgiler mevcuttur.⁴¹ Böylelikle zamanla çavuşların rolleri azaldı görevleri daha muğlak olmaya başladı.⁴²

Son olarak, Osmanlı esnafında çekirdek kadrosunu oluşturan ustalar, kalfalar ve çıraklar bulunuyordu. Ustaları sıradan ve seçkin ustalar diye ikiye ayırmak mümkündür. Sıradan ustalar bizzat işi yapanlardı. Seçkin ustalar ise daha çok esnafın emektarlarıydılar. Bunlara seçilmiş anlamında ihtiyar ustalar da denilmekteydi.⁴³ Bazı ustalar da nizam ustaları (kural koyan/düzeni sağlayan) adıyla anılmaktaydılar.⁴⁴ Üst düzey esnafın aksine kalfalar ve çıraklar önemli karar mekanizmalarında yer almıyorlardı. Kalfalar, çıraklık süresini tamamlamış kalifiye işçilerdi. Her şey yolunda gittiğinde ustalığa geçiyorlardı. Şagird olarak da bilinen çıraklar ise esnaf grubuna göre değişen sürede çıraklıklarını tamamlayıp genellikle kalfa oluyorlardı.

2. Yiğitbaşı Kavramı

Yiğitbaşılık, kavram olarak Ahilik ile ilişkiliydi. Kavrama Osmanlı öncesinde Anadolu kültüründe rastlanmaktadır. Anadolu'da etkin olan bu kültürde fütüvvet⁴⁵ yolundaki kentli bekârlar ile genç çalışanlar için fetâ (çoğulu fityân) sözcüğü (yiğit ve delikanlı) kullanılıyor,⁴⁶ esnaf-ahi birliklerinin artan etkisiyle Ahi baba veya bir ahi, vali olarak seçiliyor ve yiğitbaşı kumandasında genç işçi veya köy delikanlıları asayişini sağlamak adına örgütleniyorlardı.⁴⁷ Klasik Osmanlı döneminde de asayişin bir kısmı köylere atanmış olan yiğitbaşılar ve serdarlar tarafından sağlanıyordu.⁴⁸

Klasik dönem Osmanlı kentlerinde kadıy, hükümet görevlileri (müderris, vakıf nazırları, maliye memurları, subaşılarda ve asesbaşılarda), eşraf ve ayan ile esnaf ve tüccar takip etmekteydi. Esnaf ve tüccardan sonra ise ameleler, çıraklar, küçük ölçekli bağ ve bahçe işleri yapan hizmetçiler, kâhyalar, seyisler veya dükkân sahibi halk tabakaları ile vakıflardan geçinenler (mürtezika/rızıklananlar) gelmekteydi.⁴⁹ Daha spesifik olarak yiğitbaşılara 15. yüzyılın sonlarına kadar kadıların başında bulunduğu ve halk ve hükümet örgütü olarak ikiye ayrılan köy ve kent/şehir idari yapılanmasında rastlanmaktadır. Kentlerin idari yapılanmasında halk ve hükümet kategorisinde, köy idari yapılanmasında ise sadece halk kategorisinde yer alıyorlardı. Köylerde

⁴⁰ Demirtaş, *age*, s. 31.

⁴¹ *Age*, s. 33.

⁴² *Yi*, *age*, s. 72.

⁴³ Müsinn ve ihtiyar söz sahipleri, ileri gelenler ve esnafın muteberanı diğer kullanılagelen ifadelerdi. Gabriel Baer, *agm*, s. 106. Ayrıca bkz. BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)*, 145/85 (25 Rabiülevvel 1311 / 8 Ekim 1893).

⁴⁴ Konuyla ilgili bir örnek için bkz. *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi I*, Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, s. 266

⁴⁵ Osmanlı esnafında fütüvvet kültürünün etkilerine dair örnek için bkz. Ergenç, *age*, s. 199.

⁴⁶ Fetâ'nın Müslümanların dört halifesinden biri olan Hz. Ali'yi sembolize ettiği söylenmektedir. Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvetnâme," <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvetname> (E.T. 02.11.2020).

⁴⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, C. 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1994, s. 26-27, 31, 36; Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 161, 200.

⁴⁸ BOA, A./DVNSMHH.d, 73/259 (6 Zilkade 1003 / 13 Temmuz 1595).

⁴⁹ Akdağ, *age*, s. 29-30.

kadıdan sonra sırasıyla il kethüdası, köy kethüdası ve üçüncü/son olarak da yiğitbaşı ve il erleri geliyordu.⁵⁰

Osmanlı döneminde yiğitbaşı kavramının farklı kullanımları da bulunuyordu. Örneğin 18. yüzyılda İstanbul'da gemicilerin⁵¹ ve yeniçerilerin yiğitbaşısı vardı.⁵² Ayrıca 19. yüzyıla ait bir belgede Protestan milletine tabi rençperlerin genel işlerinin görülmesi amacıyla bir yiğitbaşı atanacağından bahsedilmektedir.⁵³

Yiğitbaşı, tüccarlar, çarşılar ve genel olarak ekonominin döndüğü yerler için de kullanılıyordu. 16. yüzyılın son çeyreğinde gön ve sahtiyan tacirleri (tabaklanmış ve boyanmış deri ticareti yapan tüccarlar)⁵⁴ ile daha geç bir tarih olan 19. yüzyılın başlarında İstanbul esnafını denetleyen muhtesiplerin (*ihtisab ağası* veya *ihtisab emini* de denilmekteydi) dükkân vergilerini toplayan ve kol oğlanları denilen yardımcılarının yiğitbaşısı vardı.⁵⁵ Kaynaklarda -1851 tarihli bir belgede- Abdurresul'un Galata veya Unkapanı gibi yerlerden birinin yiğitbaşısı olarak istihdam edileceği,⁵⁶ 1867 tarihli bir başkasında ise Uzunçarşı'nın bir yiğitbaşısı bulunduğu bilgisine de tesadüf edilmektedir.⁵⁷ Kısacası klasik dönem Osmanlı döneminde Ahilikle ilişkili olan yiğitbaşılık kavramına 19. yüzyılın ikinci yarısında da rastlanmaktadır. Fakat yiğitbaşılık bu makalede de savunulduğu gibi bu dönemde kethüdalıkla kıyasla kendine daha az yer bulacaktı.

3. İstanbul Esnaf Loncalarında Yiğitbaşılık ve Yiğitbaşılar

Yukarıda da belirtildiği gibi genel olarak İstanbul loncalarında 17. yüzyıldan itibaren birçok diğer esnaf yöneticilerinin fonksiyonları kethüda ve yiğitbaşılarda üstlenilmiş⁵⁸ ve böylece esnaf yöneticiliğinde büyük oranda bir standartlaşma (diğer esnaf yöneticilerinin görünür olmaktan çıkması) meydana gelmişti.⁵⁹ İstanbul'la ilgili birincil kaynaklarda, yiğitbaşılar "[esnafın] ihtiyarları" yani seçkinleri arasında ve daha çok kethüdadadan sonra konumlandıkları sıklıkla görülmektedir.⁶⁰ Buna rağmen 18. yüzyılda berber esnafı yiğitbaşılığının, duacılık ile çavuşluk arasında konumlanması gibi farklı uygulamalar bulunuyordu.⁶¹

⁵⁰ Bkz. Şema I, *Age*, s. 32.

⁵¹ BOA, *Ali Emiri Mahmud 1 (AE.SMHD.I)*, 22/1301 (19 Safer 1147 / 21 Temmuz 1734); gemiciler yiğitbaşısı hakkında bkz. BOA, *Ali Emiri Ahmed 3 (AE.SAMD.III)*, 197/19072 (23 Safer 1127 / 28 Şubat 1715); Özkaya, *age*, s. 73.

⁵² *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi (BM) 150 Numaralı Sicil (H.1143-1144 / M. 1730-1732)*, Ed. Çoşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., Ankara 2019, s. 555-556; Trabzon topçularının yiğitbaşısı hakkında bkz. BOA, *Topkapı Sarayı Arşivi Evrakı (TSM.A.e)*, 1171/48 (17 Cemazeyilahir 1253 / 19 Ağustos 1837).

⁵³ BOA, *Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi (HR.MKT)*, 251/23 (6 Muharrem 1275 / 16 Ağustos 1858).

⁵⁴ BOA, *A.DVNSMHH.d.*, 58/51 (29 Rabiulahir 993 / 30 Nisan 1585).

⁵⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi (İM) 121 Numaralı Şer'îye Sicili Tarih: 1231-1232/1816-1817*, Ed. Nejdett Ertuğ, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 143-144.

⁵⁶ BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir (A.İ.MKT.NZD)*, 44/3 (20 Zilhicce 1267 / 16 Ekim 1851).

⁵⁷ BOA, *Meclis-i Vâlâ (MVL)*, 534/9 (14 Muharrem 1284 / 18 Mayıs 1867); BOA, *MVL*, 550/52 (21 Cemazeyilahir 1284 / 20 Ekim 1867).

⁵⁸ İstanbul'daki bazı loncalarda baş kethüdalık ve baş yiğitbaşılık pozisyonları da görülmüyordu. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803)*, Ed. Çoşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019, s. 353; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809)*, Ed. Çoşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019, s. 411-412; Mehmet Genç, baş kethüdaların var olan esnaf yapısını bozmadan loncalara nezaret ettiklerini ve kethüdaların da onlara vekillik ettiklerini ifade etmektedir. Genç, *age*, s. 293.

⁵⁹ 17. yüzyılda hala bazı esnafın kethüda ve yiğitbaşı gibi yöneticileri yoktu. Yi, *age*, s. 83; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738)*, Ed. Çoşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2010, s. 312; *İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 24*, s. 313-14.

⁶⁰ *İstanbul Esnaf Tarihi*, C.1, s. 275-76.

⁶¹ BOA, *AE.SMHD.I*, 78/5176 (4 Rabiulahir 1148 / 24 Ağustos 1735). BOA, *Cevdet İktisat (C.İKTS)*, 14/680 (15 Rabiulahir 1225 / 20 Mayıs 1810).

Yiğitbaşılar, literatürde kethüda yardımcıları olarak tanımlanmaktaysalar da bu makalede incelenmiş olan kaynaklarda böyle bir tanıma rastlanmamış fakat bazı durumlarda yiğitbaşılıkla birlikte kethüda vekilliğini üstlendiklerine dair ipuçları bulunmuştur. Örneğin 1862 yılında köşe sarraflarının yiğitbaşısı Toros, aynı zamanda o esnafın kethüda vekili olarak kayda geçmişti.⁶² 1776 yılında İstanbul'da Mısır Çarşısı'ndaki attâr/aktar esnafının kethüda vekilliğini es-seyyid El Hac İsmail, yiğitbaşılığını ise Mehmed Çelebi üstlenmiş olmasından da anlaşılacağı gibi tam tersi bir durumla da karşılaşmaktadır.⁶³

Yiğitbaşı sayıları loncadan loncaya ve özellikle de farklı etnik/dini üyeleri nedeniyle değişebiliyordu.⁶⁴ İstanbul'daki dini ve etnik açıdan karma loncaların önde gelen yöneticileri (kethüdalar) daha çok Müslümanlardan oluşmaktaydı⁶⁵ ve Müslüman kethüdalar, bir veya birden fazla Müslüman ve gayrimüslim yiğitbaşılarla birlikte loncaları yönetmekteydiler.⁶⁶ 18. yüzyıl İstanbul'unda bezzaz esnafının yiğitbaşısı Müslümandı.⁶⁷ Gayrimüslim mumcu esnafının hem eski hem de yeni yiğitbaşısı ile⁶⁸ duvarcı esnafının yiğitbaşısı Hristiyan'dı.⁶⁹ 1727 yılında İstanbul'da bürümcük, ibrişim, ham ipek ve pişmiş ipek bükücü esnafının hem Müslüman hem de gayrimüslim yiğitbaşısı bulunuyordu. Bunun gibi bazı esnaf loncalarında Müslüman esnafın işlerini Müslüman yiğitbaşılar, gayrimüslim esnafinkileri ise gayrimüslim yiğitbaşılar yürütmekteydiler.⁷⁰ Yine de 18. yüzyılın ilk yarısında adları sıralanmış olan toplamda beş bahçıvan esnafı yiğitbaşısından biri Müslüman, dördü ise gayrimüslimdi: Küçük Langa Yiğitbaşısı Hüseyin, Yedikule Yiğitbaşısı Dimitri, Yenibahçe Yiğitbaşısı Pano, Sultanselim Yiğitbaşısı Doko, Langa-i Kebir Yiğitbaşısı Reso.⁷¹ Burada bahçıvan esnafının mekânsal olarak farklı yerlerde örgütlenmiş olması sayıca fazla olması ve dolayısıyla daha bağımsız olmasıyla açıklanabilir. Keza Mehmet Genç de bazı loncaların tek bir örgüt içinde yer alamayacak kadar büyük ve mekân olarak birkaç örgüte ayrılan loncalar olduklarından ve bu gibi loncaların kethüda ve yiğitbaşı gibi yönetim kadrosu ile daha bağımsızlaştıklarından bahsetmektedir.⁷²

3. Yiğitbaşı Seçimleri, Atamaları, İhraçları ve Esnafın Kolektif Rolü

Kethüda ve yiğitbaşı gibi lonca yöneticileri, ya atama yoluyla ya da esnafın seçimiyle iş başına geliyorlardı.⁷³ Devlet tarafından tayin edilme durumlarında dahi esnafın kolektif seçimi öne çıkıyordu.⁷⁴ Bazı kethüdalar ve daha az olmakla birlikte yiğitbaşılarının da devlet tarafından atandıkları oluyordu.⁷⁵ İstanbul'da kethüda atanması yaygındı ama bu duruma taşrada daha az

⁶² BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.ŞMKT.MVL)*, 147/78 (17 Zilhicce 1278 / 15 Haziran 1882); 1776 yılında İstanbul'da Mısır Çarşısı attâr esnafının kethüda vekilliği bir başkası yapıyordu. *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi* C.2, Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, s. 46.

⁶³ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C.2, s. 46; ayrıca bkz. *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C.1, s. 334.

⁶⁴ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C.1, s. 112-13.

⁶⁵ Faroqhi, *agm*, s. 713-714.

⁶⁶ 1808 yılında dikici esnafının 18 yiğitbaşısı bulunmaktaydı. *İstanbul Kadı Sicilleri (İM)* 94, s. 188.

⁶⁷ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C.1, s. 112-13.

⁶⁸ Ergin, *age*, C.1, s. 550; Çağatay Uluçay, Hristiyan esnafın yiğitbaşılarını, önceleri Müslümanlardan sonradan kendi aralarından seçtiklerini yazmaktadır. Uluçay, *age*, s. 117.

⁶⁹ BOA, *Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi (A.ŞDVN)*, 115/60 (29 Zilhicce 1271 / 31 Ağustos 1856).

⁷⁰ BOA, *C.IKTS*, 23/1138 (29 Cemazeyilevvel 1139 / 22 Ocak 1727; BOA, *C.BLD*, 25/1231 (26 Zilkade 1141 / 23 Haziran 1729).

⁷¹ BOA, *C.BLD*, 38/1862 (18 Şaban 1133 / 14 Haziran 1721).

⁷² Genç, *age*, s. 293.

⁷³ Yi, *age*, s. 88; Yiğitbaşı hakkındaki bilgi için bkz. aynı sayfa 131. dipnot.

⁷⁴ *Age*, s. 87-88, 111.

⁷⁵ Yi, büyük olasılıkla İstanbul'un iâsesi için önemli olan lonca kethüdalıkları için berat verildiğini, Ahmet Kal'a ise berat almanın bir zorunluluk olmadığını söylemektedir. Yi, *age*, s. 91-92; Ahmet Kal'a,

rastlanıyordu; bunun İstanbul'da daha sık görülmesi kentteki üretimin daha kârlı olmasından kaynaklanıyor bulunmasındandı.⁷⁶ 17. yüzyılda bazı kethüdalıklar iltizama veriliyor ve ihtiyaç duyulduğunda veya şikâyetler üzerine mültezim-kethüdalar azledilerek boşta kalan yerleri başkalarına ihale edilebiliyordu. Kethüdalarla karşılaştırıldığında yiğitbaşı mevkileri çok ender satışa çıkarılsa da⁷⁷ 17. yüzyılda loncaya dışarıdan atanan kethüda ve yiğitbaşılara⁷⁸ tesadüf edilmektedir.⁷⁹ 1662 yılında örneğin yiğitbaşı ve aynı zamanda yeniçeri olan Hüseyin Çelebi b. Mehmed kethüdalığa geçmişti.⁸⁰

Bazı yiğitbaşılar mevcut kethüdanın yerine doğrudan geçebiliyorlardı.⁸¹ Yukarıda da belirtildiği gibi berber esnafının ise bazı farklı uygulamaları söz konusu idi. 1735 yılında İstanbul'daki berber esnafı duacılığı⁸² mutasarrıfı İsmail bin Mehmed Sadık ölünce yerine o sırada yiğitbaşı olan Mehmed Nuri Usta bin Osman geçmiş, Mehmed Nuri'den boşalan yiğitbaşılığa ise esnafın çavuşu olan Elhac Ömer bin Halil, çavuşun yerine ise ölen duacının oğlu geçmişti.⁸³ 1763 yılında Galata berberler kethüdası Hassa Cerrahbaşılığı'na getirilince kethüdalığın doğrudan yiğitbaşına geçmesi söz konusu olmuştu.⁸⁴

Yapılan yiğitbaşı seçimlerinde esnaf üyelerinin kolektif rolü oldukça belirgindir. 17. yüzyılın ortalarında yağlı çörek yapan çörekçi esnafı, yiğitbaşılarını kendi içlerinden seçtiklerinin altını çizerek istemedikleri/onaylamadıkları birinin yöneticileri olmasını istememişlerdi.⁸⁵ 1778 yılında simkeşbaşı, simkeş esnafı şeyhi “ve sair ihtiyar ustaları,” ölmüş olan simkeş esnafı yiğitbaşısı yerine geçmek isteyen Numan Usta'nın/esnaf içinden birinin gelmesi için görüş bildirmişlerdi.⁸⁶

Seçim mi atama mı olduğunu bilemediğimiz bazı örneklerde -18. yüzyılda İstanbul'da ekmekçiler kethüdası ve yiğitbaşısı Hacı Mehmed Emin vakasında olduğu gibi – kethüda - yiğitbaşı pozisyonları aynı kişinin veya baba-oğulun elinde olabiliyordu.⁸⁷ Muhtemelen kethüdanın gücü daha fazla elinde bulundurduğu durumlarda yiğitbaşılık kethüda oğullarına geçebiliyordu.⁸⁸ Esnaf, gücü çok fazla elinde bulunduran yöneticileri karşısında yine de pasif

<https://islamansiklopedisi.org.tr/esnaf>; 1785-1840 yılları arasında Ankara'da birinci derecedeki yöneticiler/kethüdalar beratla, ikinci derecedeki yiğitbaşı gibi yöneticiler ise mürasele-i şeriyye ile atanıyorlardı. Özdemir, *agm*, s. 164.

⁷⁶ 17. yüzyılda atama yapılanlar daha çok kentin iaşesine katkıda bulunan kârlı sektörlerde ve bu sektörlerle çoğunlukla Kapıkulu Ocağı'ndan gelenler ve özellikle Kapıkulu Sipahi atanıyorlardı. Vergilerin ödenmesini sağlamak, kentin iaşesinin doğru yapıldığından emin olmak adına ve emekli maaşlarını devlete bırakma karşılığında atanıyorlardı. Yi, *age*, s. 88-89.

⁷⁷ Faroqhi, *age*, s. 182.

⁷⁸ Yi, *age*, s. 89.

⁷⁹ 17. yüzyılın başlarında kethüda ve yiğitbaşılıklara gelen askerlerin suiistimallerine hakkında esnafın şikayetine dair bkz. BOA, A. /DVNSMHH.d, 82/30 (9 Zilkade 1026 / 8 Kasım 1617); BOA, A. /DVNSMHH.d, 64/374 (18 Zilkade 996 / 9 Ekim 1588).

⁸⁰ Gülay Yılmaz Diko, “Blurred Boundaries between Soldiers and Civilians: Artisan Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul,” *Bread From the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, Ed. Suraiya Faroqhi, Berghahn, New York 2015, s. 186.

⁸¹ Yi, *age*, s. 92; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil* (H. 1236-1238 / M. 1821-1822), Ed. Çoşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019, s. 238.

⁸² Özdemir'e göre 1785-1840 yılları arasında Ankara'da esnaf yöneticilerine yardım edenler arasında yiğitbaşı ve duacı bulunuyordu. Özdemir, *agm*, s. 163.

⁸³ BOA, AE.SMHD.I, 78/5176 (4 Rabiulahir 1148 / 24 Ağustos 1735); benzer bir duruma 1810 yılında rastlanmaktadır. BOA, C. İKTS, 14/680 (15 Rabiulahir 1225 / 20 Mayıs 1810).

⁸⁴ BOA, C.BLD, 135/6734 (20 Cemazeyilahir 1176 / 6 Ocak 1763).

⁸⁵ BOA, A. /DVNSMHH.d, 92/185 (29 Zilkade 1067 / 8 Eylül 1657); esnafın yiğitbaşılarını kendi seçtiklerine dair bkz. BOA, C.BLD, 121/6023 (29 Receb 1131 / 17 Haziran 1719).

⁸⁶ BOA, C.İKTS, 31/1523 (6 Şaban 1192 / 30 Ağustos 1778); benzer bir örnek için bkz. BOA, C.BLD, 71/3520 (24 Şaban 1207 / 6 Nisan 1793).

⁸⁷ BOA, Ali Emiri Mustafa 3 (AE.SMST.III), 187/14723 (29 Zilhicce 1183 / 25 Nisan 1770).

⁸⁸ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C.1, s. 348.

değildi. 1763 yılında kethüda İsmail ile oğlu yiğitbaşı Halil'i ellerinde hatt-ı hümayun olduğunu söyleyerek esnafı "sizi küreğe koyarım" diye korkutuyor olmalarına ve bunun da kanun dışı olarak "kuzı akçesi, kebe hakkı, bayramlık ve ziyafet akçesi" istemelerinden dolayı şikâyet etmişler ve yöneticilerini bu süreçte hukuki yolla engellemişlerdi.⁸⁹

19. yüzyılda yiğitbaşılıkla ilgili olarak esnafın kolektif başvurularının⁹⁰ yanı sıra, bireysel yapılan başvurulara da rastlamak mümkündür. 1849 tarihli bir arşiv belgesine göre lağımçı esnafından Mustafa, Hekimoğlu Alipaşa civarındaki lağımçı esnafı yiğitbaşılığının kendisine verilmesini bizzat talep etmişti.⁹¹ Benzer şekilde 1857'de Abdülaziz Efendi'nin at hademelerinden Galata ve civarındaki dikici, çizmeci, papuççu, kunduracı, eskici ve tomakçı esnafı yiğitbaşı Mehmet Ağa tarafından bireysel olarak başvuru yapmıştı. Mehmed Ağa, yiğitbaşı hasılatıyla geçinemediğini söyleyerek kethüdalığın da kendisine verilmesini istiyordu. Bu tarihlerde kethüdalık boş değildi ve bu nedenle ikiye bölünmesi veya tamamının Mehmed Ağa'ya verilmesi sözkonusuydu.⁹² 1858 yılında da berber esnafından biri, berber esnafı yiğitbaşılığı hissesine talip olmuştu.⁹³ Yukarıdaki örnekler, esnafın yiğitbaşı seçimlerinde/atamalarında aktif olduklarını ve ayrıca dışarıdan olsalar dahi hem kolektif hem de bireysel başvurular yapılabildiklerini; hisseli, ikiye bölünebilen vb. farklı uygulamaların mümkün olabildiğini göstermektedir.

Aynı şekilde esnaf üyeleri, yiğitbaşılardan uyarılmasında ve ihracında da etkiliydiler. 18. yüzyılda olduğu gibi 19. yüzyılda da ihraç edilen yiğitbaşılara rastlanmaktadır. 19. yüzyılın başlarında İstanbul'da dolapçı olarak bilinen harir/ipek bükücü esnafı önceki kethüdaları Mehmed Said ve yiğitbaşılardan Ahmed Usta'yı ihraç etmişlerdi fakat daha sonra esnafa müdahale etmeyeceklerini taahhüt ettiklerinden dolayı affedilmişlerdi.⁹⁴ 1856 tarihinde enbiye (binalar) muavini, esnaf üyesi olmayan üç kişiyi var olan yiğitbaşının yerine getirmesi üzerine duvarcı esnafı hapsedilmiş olan yiğitbaşılardan memnun olduklarını, yiğitbaşılarını kendi içlerinden seçtiklerini ve bu şekilde seçim yapmanın eskiden beri kuralları (kadim nizamları) olduğunu söyleyerek itiraz etmişlerdi.⁹⁵ 1894 yılında da duvarcı esnafı, bizzat azlettirmiş oldukları yiğitbaşılarının yerine çoğunun oyunu alabilecek bir başkasının getirilmesini istemişlerdi. Burada esnaf özellikle kimin tayin edilmesini istediğini belirtmemiştir. Duvarcı esnafı verdiği dilekçeyle yiğitbaşı Kosta Kolkine'nin mesavi-i ahvalinden (kötü hallerinden) dolayı azledilmesini istemişti. Bab-ı Ali, esnafın çoğunun oyunu alabilecek birinin tayin edilmesine dair Şehremaneti'ne bildirimde bulunmuştu.⁹⁶

Esnafın şikayeti ile yiğitbaşılar ellerindeki pozisyonu kaybediyorlardı. Bu nedenle dikici esnafı yiğitbaşı, dikicibaşı ve çizmecibaşı ile birlikte ayakkabı fiyatlarında artışa neden oldukları gerekçesiyle Magosa'ya;⁹⁷ ekmekçilikle ilgili kuralları ihlal etmiş olan bir başka yiğitbaşı ve

⁸⁹ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C.1, s. 348.

⁹⁰ Yiğitbaşılığın devredilmesi ve yiğitbaşı seçimlerine dair bazı detaylar için bkz. *BOA, Ali Emiri Selim 3 (AE.SSLM.III)*, 107/6477 (21 Rabiulevvel 1217 / 22 Temmuz 1802); *BOA, C.BLD*, 70/3478 (11 Rabiulahir 1111 / 6 Ekim 1699); *BOA, DH.MKT*, 1542/44 (6 Muharrem 1306 / 12 Eylül 1888).

⁹¹ *BOA, Sadâret Mektubî Evrakı (A.İ.MKT)*, 176/40 (27 Rabiulevvel 1265 / 20 Şubat 1849).

⁹² *BOA, İ.DH*, 385/25418 (5 Muharrem 1274 / 26 Ağustos 1857).

⁹³ *BOA, A.JMKT.NZD*, 257/101 (29 Şevval 1274 / 12 Haziran 1858).

⁹⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 94*, s. 324; benzer bir örnek için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 78*, s. 77-78; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 94*, s. 426-427; Bir başla ihraç örneği için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 78*, s. 295.

⁹⁵ *BOA, A.JDVN*, 115/60 (29 Zilhicce 1272 / 31 Ağustos 1856).

⁹⁶ *BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)*, 521/39069 (27 Cemazeyilevvel 1312 / 26 Kasım 1894); ayrıca bkz. *BOA, MVL*, 537/49 (4 Safer 1284 / 7 Haziran 1867).

⁹⁷ *BOA, C.BLD*, 45/2214 (10 Cemazeyilevvel 1198 / 1 Nisan 1784).

birkaç kişi ise Seddülbahir kalesine sürülmüşlerdi.⁹⁸ 1888-90 yıllarında, hakkı olan aidattan fazlasını almaya çalışan yiğitbaşı ise tutuklanmıştı.⁹⁹

Özetle esnaf içi/dışı farklı dinamikler nedeniyle yiğitbaşılar hem doğrudan kethüda olabiliyor hem de olamıyorlardı. Esnaf üyeleri genelde kendi yöneticilerini seçebiliyorlar ve ihraç edebiliyorlardı. Bu da Osmanlı loncalarının belli bir esnekliğe, nispeten kolektif bir güce ve bağımsızlığa sahip olduklarının göstergesidir.

4. Yiğitbaşılardan Görev ve Sorumlulukları

4.1. Genel Açından

Görevleri aynı olmasa da İstanbul'daki kethüdalar genel olarak sorumluluklarını bir veya daha fazla yiğitbaşı ile paylaşmaktaydılar.¹⁰⁰ Kethüda ve yiğitbaşılardan birlikte görünür oldukları yerler arasında çırağ ve kalfa yetiştirilmesi, kimlerin usta olacağının onaylanması¹⁰¹ ve böylece gediklerin ustalar arasında eşit ve adil bir şekilde dağıtılmasının sağlanması, esnafın arasına acemilerin girmesinin engellenmesi, tekellerin korunması, esnafa hammadde sağlanması, ürünlerinin pazarlanması, gedik ve hisse devir işlemlerinin gerçekleştirilmesi,¹⁰² kentlerin işe gibi ihtiyaçlarının karşılanması, orducu esnafı tayininde ve vergi toplanmasında devlete yardımcı olunması bulunuyordu.¹⁰³

Esnaf kurallarını ihlâl edenlerin tespit edilmesi, yakalanması, hapsedilmesi veya esnaflıktan ihraç edilmesi¹⁰⁴ veya gerektiğinde uyarılması¹⁰⁵ konularında da yiğitbaşılardan kethüdalarla ve hatta ileri gelen ustalarla birlikte sıklıkla görmek mümkündür.¹⁰⁶ 1763 yılında İstanbul Mercan Çarşısı'ndaki esnaf kethüdaları, yiğitbaşılardan ve ustaları, İstanbul'da Saraçhane içinde meşin ve sahtiyan satarak kuralları ihlâl edenleri ve esnaf mensubu olmayanları engellemeye çalışmışlardı.¹⁰⁷ 1782 yılında da Üsküdar'da Ayazma Mahallesi'nde bulunan francalacı fırını ustası Dimitri, habbaz (fırıncı) esnafı kethüdası Mustafa, yiğitbaşı Mehmed Emin Ağa, Salcı Molla Osman ile nizam ustaları, İstanbul, Galata ve Eyüb francalacılarının Üsküdar'a geçmemesi ve Beylerbeyi francalacılarının Öküz limanında satış yapmaması konusunda uğraş vermişlerdi.¹⁰⁸

18. yüzyılda merkantilist yapılanma, dışarıdan gelenlerin bölgesel piyasaya girişini engellemekteydi. Ancak alışlageldik usul, kaide ve nizamla rağmen bölge dışı davetsiz misafirlere rastlamak mümkündü. Bu nedenle yiğitbaşılardan yine esnaf ileri gelenleriyle birlikte

⁹⁸ BOA, AE.SMST.III, 166/13045 (29 Zilhicce 1174 / 1 Ağustos 1761).

⁹⁹ BOA, DH.MKT, 1684/9 (28 Rabiulahir 1307 / 22 Aralık 1889); BOA, DH.MKT, 1694/43 (11 Zilkade 1307 / 29 Haziran 1890).

¹⁰⁰ Faroqhi, *agm*, s. 715-716.

¹⁰¹ İstanbul Ahkâm Defterleri, C.1, s. 346.

¹⁰² BOA, AE.SMST.III, 101/7642 (29 Zilhicce 1179 / 8 Haziran 1766); bir başka örnek için bkz. BOA, C.BLD, 15/716 (14 Ramazan 1188 / 18 Kasım 1774); BOA, C.BLD, 80/3996 (10 Cemazeyilahir 1252 / 22 Eylül 1836); erken tarihli bir başka örnek için bkz. BOA, C.BLD, 55/2729 (15 Muharrem 1189 / 18 Mart 1775).

¹⁰³ Konuyla ilgili örneğin bkz. Ergenç, *age*, s. 91-99; Devlet-esnaf ilişkisi hakkında örneğin bkz. Genç, *age*, s. 293-307.

¹⁰⁴ İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 24, s. 109; İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul 2019, s. 800; İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi (ÜM) 531, 899; bir başka örnek için ayrıca bkz. (İM) 94, s. 379-380.

¹⁰⁵ BOA, A.İDVNSMHM.d, 67/310 (29 Cemazeyilahir 999 / 24 Nisan 1591); 18. Yüzyıldan bir örnek için bkz. İstanbul Kadı Sicilleri (BM) 150, s. 444-445.

¹⁰⁶ İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 24, s. 109.

¹⁰⁷ BOA, C.BLD, 104/5186 (15 Rabiulevvel 1177 / 23 Eylül 1763).

¹⁰⁸ BOA, C.BLD, 54/2674 (21 Rabiulahir 1196 / 5 Nisan 1782); 1791 yılında esnaf yöneticileri, düzenlerini bozan Halil Usta'dan şikâyetçi olmuşlardı. İstanbul Kadı Sicilleri (ÜM) 531, s. 454-455.

kaçak dükkân ve işyerlerinin kapatılması için önlemler alıyorlar¹⁰⁹ ve yeni dükkân açacaklara kethüda ile birlikte izin veriyorlardı.¹¹⁰ Yine birlikte damga-yı akmişe mukataası emini vekilinin kendilerinden vergi almak istemesine,¹¹¹ eski bir kethüdanın müdahalesine,¹¹² dükkân sahiplerinin dükkân kiralalarının artırmasına veya kiracı esnafın dükkânından çıkarılmasına karşı çıkıyorlardı.¹¹³ Üretim ve satış mekânları üzerinde kontrol kurarak bir bakıma -özellikle de 18. yüzyılın ikinci çeyreğinin ilk yıllarından itibaren- gedikleşmenin de etkisiyle daha da belirginleşen kent-korumacı ekonominin devamını sağlamaya çalışıyorlardı.¹¹⁴ Bu amaçla resmi belgeler alıyorlardı.¹¹⁵

Yiğitbaşılar kethüda seçimlerinde veya ihraçlarında yer alıyorlardı.¹¹⁶ Son olarak aşağıda da belirtileceği gibi yiğitbaşılardan, devletin ihtiyacını karşılamak, narhın belirlenmesi gibi konularda da görev ve sorumlulukları bulunuyordu. Tüm bunlar 1826'da yeniçeriliğin kaldırılması, Tanzimat döneminde İhtisab Nezareti'nin yerine Şehremaneti'nin kurulması, gediklerin kaldırılması ve sonrasında kısa süren şirketleşmenin yer aldığı süreçlerle farklılaşacaktı.

4.2. Devlet ve Devlet Kurumlarıyla İlişkiler

Kethüdalar gibi yiğitbaşılar da idarecileri oldukları esnaf teşkilatının devletle ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli rol oynuyorlardı. Yukarıda da bahsedildiği gibi daha çok kethüdalar olmakla birlikte yiğitbaşılardan devlet tarafından yani esnaf dışından atandıkları oluyordu. Bu bazı işlevleri dikkate alındığında devletle esnaf arasındaki aracılar olmalarından kaynaklanıyor olmalıdır. Örneğin devlet yetkilileri, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde sarrafların avarı bozuk akçe imal edip başka yerlere altın ve gümüş göndermemeleri ve var olan düzene/kurala aykırı davranacak olanların araştırılmalarını, yakalanmalarını, hapsedilmelerini, icra etmekte oldukları sanatlarında istihdam ettirilmemelerini ve hatta ihraç edilmelerini ilgili kethüda ve yiğitbaşılardan istemişlerdi.¹¹⁷ 1702 yılında ise Donanma-yı Hümâyûn'a bağlı kalyonların ihtiyaç duyduğu kirpası sağlamak amacıyla, Kilidbahir Kalesi tarafındaki bezciler kethüdası ile yiğitbaşılardan Tersane'ye gönderilmeleri istenmişti.¹¹⁸ 1758 yılında taşradan İstanbul'a Matbâh-ı Âmire'nin (saray mutfağı) ihtiyacını karşılamak amacıyla tavukçu esnafı ile irtibata geçip alım satımı yapanlar yine bu yöneticilerdi.¹¹⁹

Narhın belirlenmesi konusunda kadılar esnaf ileri gelenleriyle birlikte hareket ediyorlardı. Bazı durumlarda sultanlar, doğrudan beyaz üzerine hatt-ı hümayunla narh verilmesini emretseler

¹⁰⁹ Konuyla ilgili örnekler 16. ve 17. yüzyılda da rastlanılmaktadır. *BOA, A.{DVNSMHH.d, 47/381 (23 Cemazeyilevvel 990 / 15 Haziran 1582); BOA, A.{DVNSMHH.d, 67/310 (29 Cemazeyilahir 999 / 24 Nisan 1591); BOA, A.{DVNSMHH.d, 129/513 (10 Zilhicce 1131 / 24 Ekim 1719); BOA, A.{DVNSMHH.d, 95/36 (30 Muharrem 1075 / 23 Ağustos 1664).*

¹¹⁰ *BOA, C.BLD, 106/5295 (16 Rabiulevvel 1202 / 26 Aralık 1787).*

¹¹¹ *İstanbul Kadı Sicilleri (BM) 150, s. 474.*

¹¹² *İstanbul Kadı Sicilleri (BM) 150, s. 475.*

¹¹³ *İstanbul Ahkâm Defterleri, C.1, s. 173.*

¹¹⁴ *İstanbul Ahkâm Defterleri, C.1, s. 175-176; Fakat 19. yüzyılın başlarında bu kez İzmir esnafının Şeyhizadesi Mehmed Efendi kendi izni olmaksızın kethüda ve yiğitbaşılardan hak etmeyen ve becerisi olmayan kişilere dükkân açtırdıklarından dolayı şikâyetçi olmuştu. BOA, C.BLD, 15/721 (26 Muharrem 1219 / 7 Mayıs 1804).*

¹¹⁵ *İstanbul Ahkâm Defterleri, C.1, s. 290-291; benzer bir örnek için ayrıca bkz. BOA, C.İKST, 9/426 (4 Şaban 1222 / 7 Ekim 1807).*

¹¹⁶ *BOA, C.BLD, 95/4730 (29 Şevval 1183 / 25 Şubat 1770); yiğitbaşı seçiminde esnafın aktif rolü için bkz. BOA, C.BLD, 61/3004 (29 Safer 1223 / 26 Nisan 1808); bir başka örnek için bkz. İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 78, s. 499-500.*

¹¹⁷ *BOA, A.{DVNSMHH.d, 127/1437 (30 Rabiulevvel 1131 / 20 Şubat 1719); bir başka örnek için ayrıca bkz. BOA, A.{DVNSMHH.d, 129/843 (10 Cemazeyilevvel 1132 / 20 Mart 1720); İstanbul Kadı Sicilleri (BM) 150, s. 444-445.*

¹¹⁸ *BOA, A.{DVNSMHH.d, 113/88 (20 Zilkade 1113 / 18 Nisan 1702).*

¹¹⁹ *İstanbul Ahkâm Defterleri, C.1, s. 189-191; ayrıca bkz. BOA, A.{DVNSMHH.d, 129/1305 (29 Zilhicce 1132 / 1 Kasım 1720).*

de narh, kadıların yetki alanında ve¹²⁰ piyasadaki fiyat istikrarını sağlamak için yapılan narh tayinleri, mevsimlere göre veya esnafın talebi üzerine belirleniyordu. Kadılıkça görevlendirilen kâtip, mübaşir, eminler ve esnaf ileri gelenlerinin hazır bulunduğu, bir dükkân/atölyede çaşni tutularak maliyet hesaplaması yapılması işlemine yiğitbaşı bizzat nezaret ediyordu.¹²¹ Et gibi bazı önemli gıdalarda devam ettirilse de narhın 19. yüzyılın ikinci yarısında sona ermesi ve aşağıda da belirtilecek olan diğer faktörlerin etkisiyle, yiğitbaşının fonksiyonlarında daralma meydana gelmişti.

Bu şekilde bir daralma orducu esnafının kaldırılması ile birlikte pekişmişti. 1826'dan önce orducu esnafı tayininde kethüda ve yiğitbaşılar devlete yardım ediyorlardı. Savaşlarda ordunun giyim, yiyecek içecek, donanım vb. ihtiyaçları ücret karşılığında esnaf tarafından karşılanıyordu. İstanbul, Edirne ve Bursa orducu esnafı tayin ediliyor ve sefere katılmayanlar maddi destek sağlıyorlardı. 1601 yılı Mart ayı sonlarında demirciler yiğitbaşı ve esnafın ileri gelenleri huzurunda orducu tayini yapılmıştı. Arpacıların yiğitbaşı ve haffaflar yiğitbaşı ile semercilerin, hizmetlerini yerine getirdiklerine dair temessük verilmişti.¹²² 1770 yılında çadırcılar yiğitbaşı, ordu için gerekli olan çadır mühimmatının çadırcı esnafından alınıp Mehterhane'ye teslim edilmesinden sorumluydu.¹²³ Osmanlı-Rus savaşı (1806-1812) devam ederken orducu esnafı tayin edilmesi emri verilmesiyle de esnaf yöneticilerine görev düşmüştü.¹²⁴ Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılması sonrasında sanayi alayları kurulmuş ve orducu tayini ihtiyacı son bulmuştu.¹²⁵ Böylelikle yiğitbaşılar özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha az görünür olmuşlardı.

4.3. 19. Yüzyıl: Devamlılık ve Değişim

4.3.1. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Esnaf İçindeki ve Kentsel Mekânlardaki Roller

19. yüzyılın ilk yarısında yiğitbaşılar hem esnaf içinde hem de kentsel mekânlarda hala görünürdüler. 1811'de başlayıp 1813 yılının başlarında sona eren veba salgını sonrasında, yiğitbaşılara kent mekânlarının temiz tutulmasıyla ilgili roller düştü.¹²⁶ 1813 yılında, sokaklar, çarşılar, pazarlar ve mahalle aralarındaki pisliklerin hastalığa neden olduğundan dolayı kapı önlerinin, han ve dükkânların önleri ile sokakların süpürülmesinin ve temizlenmesinin sorumluluğu, bütün mahalle imamları ile esnaf kethüdalarına ve yiğitbaşılara verilmişti; konuyu esnafa iyice anlatılacaktı.¹²⁷

¹²⁰ Narh tespitinde yer alanlar esnafa göre değişebiliyorlardı. Örneğin kuzu fiyatının tespiti yeniçeri ağası veya seğbanbaşı, hassa kasapbaşı, mandıracı, kasaplar kethüdası, çiftlik sahipleri ile görüşülerek yapıyordu. Detaylar için bkz. Kütükoğlu, *age*, s. 13-14.

¹²¹ 1768 yılında mihci esnafı, at nalı mihinin fiyatını yükseltmek isteyince çaşni tutmuşlardı. Bu amaçla Kadılık'tan gönderilen kâtip, mübaşir vb., ile nalbant ve mihci esnafı kethüdaları, yiğitbaşları ve ihtiyar ustaları, mihci esnafından Mustafa'nın dükkânında toplanarak imal edilen mih için ne kadar masraf edildiğini, işçi ücretini, körükçünün günlükünü belirlemişler ve yakılan kömür ile demirin maliyet hesaplarını yapmışlardı. Sonuç olarak fiyat değişikliğine ihtiyaç duyulmadığına karar verildi. Bkz. 40. dipnot, *Age*, s. 12.

¹²² Ergenç, *age*, s. 98-99.

¹²³ BOA, *Cevdet Askeriye (C.ASK)*, 757/31958 (10 Safer 1184 / 5 Haziran 1770); imameci esnafı da benzer şekilde Cebehane, Tophane, Tersane ve Mehterhane-i Amire ocakları için mühimmat sağlıyordu. BOA, *C.ML*, 252/10422, (28 Receb 1200 / 27 Mayıs 1786).

¹²⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri (İM)* 97, s. 550-553.

¹²⁵ Şenol Çelik, "Orducu", <https://islamansiklopedisi.org.tr/orducu> (E.T. 02.11.2020).

¹²⁶ Bahsi geçen vebanın detayları bkz. Nalan Turna, "İstanbul'un Vebayla İmtihani, 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi", *The Studies of Ottoman Domain*, C.1, S.1, 2011, s. 1-36.

¹²⁷ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C.2, İstanbul Belediyesi Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995, s. 910; bazı durumlarda sokaklara ve çarşılar ekmek, yemek artıkları ve çöp atılmaması

1818 yılındaki kıyafet yasağı da esnaf yöneticilerini ilgilendirmekteydi.¹²⁸ Müslüman kadınların, uzun ve yerde sürünecek şekilde yakaları olan ve bed-renk (kötü renkli) ve “oyma huruçlu ferace”/ dış giysiler giymemeleri; Hristiyanlara özgü ve yüzlerini gösterecek derecede açıkta bırakan yaşmaklarla gezmemeleri; Ermeni, Rum ve Yahudi kadınların Müslüman kadınları taklit etmemeleri, siyahtan başka ferace giymemeleri, sarı çedik ayakkabı giymeleri ve bu padişah yasağının devamına itina gösterilmesi, konunun terzi kethüdasına ve yiğitbaşısına etraflıca anlatılması, patrik ve hahambaşı ile yasağa uymayanların babalarının, eşlerinin veya ilişkili oldukları diğer kişilerin uyarılması söz konusuydu.¹²⁹

Aynı dönemlerde eskiden olduğu gibi kethüdalar ve yiğitbaşılardan, suçlu oldukları tespit edilmiş bulunan esnafın yakalanması veya yasakların uygulanması konusunda yardımcı olmaları bekleniyordu. 1818 tarihli bir başka belgeye göre, Üsküdar’da suç işlediği tespit edilmiş olan bostancı, sandalcı ve diğer bazı esnaf, bulundukları yerden firar etmişlerdi. Devlet, bu gibilerin himaye edilmemelerini, esnaf kethüdaları ve yiğitbaşılar tarafından Zabtiye’ye teslim edilmelerini ve esnafın kethüdalar ve yiğitbaşılar huzurunda birbirine kefil olmalarını istemişti.¹³⁰

18. yüzyılda olduğu gibi 19. yüzyılda da yiğitbaşılar ve diğer esnaf ileri gelenleri esnafın kurallarını kadı gibi yasal otoritelere onaylattırıyorlardı.¹³¹ 19. yüzyılda da yiğitbaşılar esnafi teftiş etmeye devam ettiler. 1803 yılında olduğu gibi iki veya üç ustayla birlikte esnaf destgâhları gezerek sahte boyama veya sahte emtia üretimi yapıp yapmadıklarını denetliyorlardı.¹³² 1840’da Fazlı Paşa Sarayı boyacılar kârhanesi haricinde köhne boyacılık yapanlara dair kurallar boyacı esnafının kethüda ve yiğitbaşılar huzurunda okunmuştu. Esnaf kural veya usullerinin bizzat kethüdalar ve yiğitbaşılar tarafından teklif ediliyordu. Kazzâz esnafına ait kurallar, püskül tarayıcı, terzi, enfiyecî, serpuşçu, parçacı ve manifaturacı esnafının gediksiz olarak kazzâzlık etmeleri ile bozulmuş ve bunun üzerine de kethüda ile yiğitbaşının esnaf usulünün ne olduğu/olacağı konusunda ilgili bir teklif sunması söz konusu olmuştu.¹³³

4.3.2. Debbağ Esnafının Şirketleşmesi ve Yiğitbaşların Kurumsallaşan Roller

Yiğitbaşların 19. yüzyıldaki serüvenini daha iyi anlamak için, 18. yüzyılda iyice yerleşen ve 1860’larda esnaf tekeli olarak bilinen gediğin kaldırılması ve bazı esnafın şirketleşmeye doğru gitmesi -1867 yılında kurulan debbağlar anonim şirketi nizamnamesini örnekleyerek- üzerinden

konusunda kadılar ve mahalle imamı öne çıkıyordu. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H.1237-1246 / M. 1822-1831)*, Ed. Çoşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019, s. 357.

¹²⁸ Donald Quataert’e göre, Osmanlı sultanları -sıklıkla 18. yüzyılın sonlarında- çıkardıkları kanunlarla kendilerini devletin koruyucusu ve ahlâk, düzen ve adaletin uygulayıcısı olarak sunuyorlardı. Donald Quataert, “Clothing Laws, State and Society in the Ottoman Empire, 1720–1829,” *International Journal of Middle East Studies*, C.29, S.3, Cambridge 1997, s. 403-425.

¹²⁹ Ergin, *age*, C.2, s. 854-856; benzer bir örnek için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H. 1217-1225 / M. 1802-1810)*, Ed. Çoşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019, s. 452; kadılar, imamlar ve zabıtlar ile müşteri olarak yasak kıyafetlerle dolaşan kadınları arabalarına alan arabacı esnafına da uyarılıyordu. *İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 97*, s. 82-83; yasaklara rağmen özellikle 19. yüzyılda İstanbul ve Kahire gibi büyük şehirlerde Avrupa modasına uygun kıyafetler giyinen kadınlara rastlanmaktadır. Nancy Micklewright, “London, Paris, Istanbul, and Cairo: Fashion and International Trade in The Nineteenth Century,” *New Perspectives on Turkey*, S.7, 1992, s. 125-136.

¹³⁰ BOA, *TSMa.e*, 642/26 (14 Ramazan 1233 / 18 Temmuz 1818).

¹³¹ BOA, *C.BLD*, 8/351 (29 Zilhicce 1255 / 4 Mart 1840).

¹³² *İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 78*, s. 537-539.

¹³³ BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.}MKT.MVL)*, 71/73 (16 Receb 1271 / 4 Nisan 1855).

yiğitbaşılarda ilgili nelerin değiştiği hakkında daha fazla bilgi vermek mümkündür.¹³⁴ Bu dönemde bahsi geçen şirket, gediklerin kaldırılması ve Avrupa ürünleriyle rekabet edemeyen İstanbul, Eyüp, Kasımpaşa, Üsküdar ve Yedikule'deki debbağ esnafı ile tacir/tüccar esnafı ortaklığıyla kuruldu¹³⁵ ve debbağ esnafı kethüdaları bahsi geçen yerlerdeki debbağhanelere müdür olarak tayin edildiler. Tümüne nezaret edecek bir kethüda ve bir yiğitbaşı seçilmesine karar verildi ve şirketin idare cemiyetinin (yönetim kurulu) reisi/başı bahsi geçen kethüda oldu. Burada yiğitbaşı ise müfettişlik konumundaydı. Hem kethüda ve yiğitbaşı hem de şirketi oluşturan beş debbağ esnafının her birinden birer usta ile tacir esnafından bir kişi olmak üzere, toplamda daimi altı aza, bir kâtip ile bir kabızmalın bulunduğu şirketin merkezi Mercan Çarşısı'nda Yıldızlı Han idi. Şirket nizamnamesinin 5. maddesinde iki daimi azanın her yıl değişmesi söz konusuyken kethüda, yiğitbaşı, tacir esnafı kethüdası ile debbağhane müdürleri herhangi bir suiistimalleri olmadığı müddetçe değiştirilemeyecekti.¹³⁶ Bu madde ile yiğitbaşının da dâhil olduğu üst düzey üyelerin yönetimdeki sürekliliği güvence altına alınmış olunuyordu. 7. maddeye göre, şirketle ilgili konuların müzakere edilebilmesi için debbağlar kethüdası, yiğitbaşı ve altı daimi azanın hazır bulunması söz konusuydu. Kethüda ve aynı zamanda dört daimi azanın bulunmadığı durumlarda ise karar alınamıyordu.¹³⁷ Bunun anlamı kethüdanın olmadığı durumlarda yiğitbaşının diğer azalarla karar alamaması ve kethüda olmadan şirketi yönetemeyecek olmasıydı.

19. maddede, yiğitbaşının görevleri daha detaylı anlatılmaktadır. Her ayın başında debbağ esnafı kethüdası, yiğitbaşısı ile iki aza dükkânları ve mağazaları dolaşacak ve dolaştıkları yerlerde bir yıl içinde ne kadar eşya gelmiş, ne kadar satılmış, ne kadar temettu' olmuş ve ödemeler ne şekilde yapılmış gibi konularla ilgili hesapları tutacaklardı. İncelemelerin yapılması ve detaylı kayıtların tutulmasından da sorumluydular. Her yıl cemiyet heyetinin toplanarak veya içlerinden birkaçı gerek duyulan sayımı yaparak devir işlemlerinin kaydının yer aldığı bir defter tutacaklardı.¹³⁸ Bu ve diğer maddelerde yapılan görev tanımları ile yiğitbaşılık en azından kısa süren şirketleşme sürecinde kurumsal bir nitelik kazanmış ve bir bakıma da yetki alanları da daraltılmıştı.

Nizamnamenin 22. maddesine göre, bir yıl içerisinde elde edilecek olan kâr payının % 12'si cemiyet üyeleri için ayrılacaktı. Debbağ esnafı kethüdası ve yiğitbaşısı ikişer hisse, doğal azadan sayılan beş debbağhanenin müdürü, tacir esnafı kethüdası ve ayrıca altı daimi aza birer hisse alacaktı.¹³⁹ Böylece eski esnaf üyelerinin hisse ya da maaş miktarları belli bir kıstasa bağlanmış olunuyordu.

Nizamnamenin 27. maddesine göre ise debbağ esnafının yiğitbaşısı ile cemiyetin daimi azasından birisi haftada bir kere debbağhaneleri gezerek teftiş edecekti. İşlerin düzgün yürümesi, debbağhanelerin temiz tutulması, pis ve kokuşmuş şeylerin bulunmamasına dikkat edilecek, imal olunacak derilerin ve ürünlerin maliyet ücretlerini şirket idaresinden alan ustaların, bunların dağıtımında usulsüzlük yaptıkları anlaşılırsa ıslah ve ikmaline gayret edeceklerdi. Bunu kabul

¹³⁴ Debbağ esnafı, saraç esnafı, demirciler esnafı, dökümcüler esnafı, şirket halinde birleşmek üzere sanayicilerin teşvikiyle ve yerli sanayinin ilerletilmesi amacıyla İstanbul'da kurulan Islah-ı Sanayi Komisyonu'na başvurdular. Komisyon daha sonra bekleneni veremediği için kaldırıldı ve bir kısım yetkileri Şehremaneti'ne diğer bir kısmı ise Şura-yı Devlet Nafia Dairesi'ne aktarıldı. Kübra Dinçer, 19. yy. *Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 82- 83.

¹³⁵ *Agt*, s. 72.

¹³⁶ *Agt*, s. 114.

¹³⁷ *Agt*, s. 115.

¹³⁸ *Agt*, s. 119-120.

¹³⁹ Konuyla ilgili bu ve diğer detaylar detayla için bkz. *Agt*, s. 120.

etmeyenler cemiyete bildirilecekti.¹⁴⁰ Bu maddede yiğitbaşının teftiş görevini icra ettiği açıktır. Bu klasik lonca sistemindeki teftişin daha kurumsallaşmış halidir.

4.3.3. İhtisab Nezareti ve Şehremaneti İle İlişkiler

Şirketleşme üzerinden yaşanan kurumsallık başka alanlarda da kendini göstermişti. 19. yüzyıl için yeni bir uygulama değilse de kefalet uygulamaları daha kurumsal bir nitelik kazanmış ve bu süreçte yiğitbaşılar da belli bir süre yer almışlardı. Bu yüzyıl öncesinde esnafın ileri gelenleri olarak hem kethüdalar hem de yiğitbaşılar bazen bir arada bazen de tek tek esnafa,¹⁴¹ bazen sadece kethüda veya esnaftan biri tüm esnafa veya esnaf birbirine kefil oluyordu.¹⁴² 19. yüzyılın ilk yarısında benzer kefalet pratikleriyle, örneğin 1818 yılında esnaf, kethüda ve yiğitbaşı huzurunda birbirine kefil olmasında karşılaşılmaktadır.¹⁴³ Bu pratiklerin farklı bir kurumsal çerçevede yapılması ise 1826 sonrasında İhtisab Ağalığı/Nezareti'nin Yeniçeriler'in bazı fonksiyonlarını üstlenmiş ve esnafa ilgili konuları Yeniçeriler'le işbirliği içinde olmayan/bundan dolayı kent dışına sürülmeyen veya başka şekilde cezalandırılmayan esnaf ileri gelenleri ile işbirliği ile çözmek istemesi ile olmuştu. Bu dönemde yiğitbaşılar hem hamamlarda hem de iskelelerde bulunanlar kurala uygun olacak şekilde İhtisab Ağası eliyle bir deftere kaydedilecekti. İhtisab Ağalığı Nizamnamesi'ne göre; 'kefilsiz hamam ve iskelelerde hamamcı ve iskelelerdeki hamallar kethüdası derhal İstanbul'dan başka yere def edilecek, sözkonusu hamam kapatılacak, buna karşı çıkan hamamcılar, kethüda ve yiğitbaşı tarafından uzaklaştırılacak denilmekteydi.¹⁴⁴ Bu şekilde İhtisab Nezareti 1826 sonrasında bir şekilde daha kurumsal nitelik kazandı ve asayişin sağlanması aşamasında esnaf kethüdaları ve yiğitbaşlarıyla işbirliği içine girmişti. Aynı bağlamda İstanbul, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne kadar hamal, kayıkçı ve hamamlarda ne kadar tellak ve nâtur (hamam çalışanı) ve ashab-ı hiref (esnaf) dükkânlarında ne miktar esnaf ve çırak olduğunun tespit edilmesi, Kadılık'tan ve İhtisab'dan güvenilir adamlar tayin edilerek her bir esnafın kethüda ve yiğitbaşılığı eliyle isim, eşkâl, doğum ve kefil bilgilerinin kayıt altında tutulması istenmişti. Burada ayrıca geçişin yasaklanması/men-i mürûr maddesine özen gösterilmesi, İstanbul'a gitmesi gereken kişinin bulunduğu yerden mürûr tezkeresi alması ve tezkeresinde işinin, ticaretinin ve asker olup olmadığının yazılması gerekli görülmüştü.¹⁴⁵

19. yüzyılın ortalarında, bulundukları yerden başka bir yere gitmek isteyen inşaat amelesinden ve esnaftan, öncelikle yiğitbaşılardan mühürlü belge almaları talep edilmekteydi.¹⁴⁶ Yiğitbaşılar birçok sektörde olduğu gibi inşaat sektöründe çalışan geçici/mevsimlik işçilerin borçlu olarak kaçmalarını engelleyerek, devletin emek göçünü veya hareketliliğini kontrol etmesine yardımcı oluyorlardı.

İhtisab Nezareti, 1855 yılında Şehremaneti'nin kurulmasıyla kaldırılmış ve yiğitbaşılar ilk etapta Şehremaneti'ne esnafın ödemesi gereken vergilerin toplanmasında görev üstlenmişlerdi.¹⁴⁷ Zamanla Şehremaneti'nin daha kurumsal bir kimlik kazanması, aynı kurumsal yapıda esnafın teftiş edilmesi, esnaf tezkereleri karşılığında vergi tahsiline başlaması,¹⁴⁸ yüzyılın sonunda

¹⁴⁰ Agt, s. 122.

¹⁴¹ 18. yüzyılın ilk yarısında abacı ve nalbant esnafına yiğitbaşılarının kefil olmasına dair bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 24*, s. 347-48; *İstanbul Mahkemesi (İM) 24*, s. 348.

¹⁴² Farklı örnekler için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri (BM) 150*, s. 574-75; bir başka örnek için bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 24*, s. 203; *İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 24*, s. 348-349; *İstanbul Kadı Sicilleri (İM) 24*, s. 350-351.

¹⁴³ BOA, TSMA.E, 642/26.

¹⁴⁴ Ergin, age, C. 1, s. 333.

¹⁴⁵ Ergin, age, C.1, s. 330.

¹⁴⁶ BOA, HR.MKT, 129/2 (26 Rabiulevvel 1272 / 6 Aralık 1855).

¹⁴⁷ BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 675/10 (23 Muharrem 1288 / 14 Nisan 1871).

¹⁴⁸ Age, s. 28.

kethüdaların görev ve sorumluluklarını benzer çerçevede tanımlaması fakat yiğitbaşılarkilere yer vermemesi¹⁴⁹ yeni bir sürece girildiğine işaret etmektedir.

1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu bu yeni süreci örneklemektedir. Kanunun 3. maddesinde belediye sınırları içerisindeki sokakların temizlenmesi, düzenlenmesi, doğum ve ölüm kayıtlarının tutulması, seyyar esnafın sokak ve caddelerde dolaşmaktan men edilmeleri, genel zabıta ve genel ahlaka dair konuların Zabtiye Nezareti altında bulunması koşuluyla tüm lokanta, kahve, gazino, tiyatro, cambazhane gibi insanların toplandıkları yerlerde ve seyir yerlerinde panayırlara nezaret edilmesi, ekmek fiyatının belirlenmesi gibi birçok görevleri sayılmaktadır. Bu şekilde hem esnafın faaliyet yaptığı alanlar denetleniyor ve esnaf yöneticilerinin de fonksiyonları azalıyordu.¹⁵⁰ Kentin birçok alanında bu şekilde genişleyen Şehremaneti, esnaf yöneticilerinin alanına girerek var olan fonksiyonlarını iyice daraltmış oluyordu. Aynı kanunun 31. ve özellikle de 32. maddesini de benzer şekilde değerlendirilmelidir. Belediye müfettişlerinin ve çavuşlarının görevlerinin yer aldığı 32. maddede, belediye müfettişlerinin, çavuşlarının vb. memurlarının, görev alanları dâhilinde bulunan han, hamam, mağaza, tiyatro, canbazhane, kahve, gazino ve emsali tüm dükkânlara alış veriş amaçlı herkesin girebileceği genel yerlere taharri ve tahkik için girme hakkına sahip olduğu yazmaktadır.¹⁵¹ Ayrıca aynı kanunla Şehremaneti esnafın hayatında daha da görünür oldu. Esnaf tezkereleri patent resmi/vergisi adı altında Şehremaneti gelirleri arasına sokuldu ve 1879 yılında imparatorluk çapında bir tarifenin de yer aldığı ve esnaftan yıllık maktu vergi ile dükkân kirası üzerinden belli oranda iki vergi alınmasını öngören bir kararname çıkarıldı. Böylece esnaf kentlerin ekonomik düzeyine göre kategorize edilmiş oldu.¹⁵²

1892 ile 1909 yılları arasında faaliyet gösteren Esnaf Kalemi ile de esnafın doğrudan vergilendirilmesi ve kontrol edilmesinde bu genişlemeyi daha fazla görmek mümkündür.¹⁵³ Esnaf Kalemi talimatının dördüncü kısmında esnaf ileri geleni olarak kethüdanın görevleri ve Şehremaneti'ne karşı sorumlulukları tanımlanmıştı; örneğin Esnaf Kalemi talimatının 12. maddesinde kethüdaya tezkeresini onaylatmanın bir zorunluluk olduğu yazıyordu.¹⁵⁴

Aynı şekilde esnaf tezkerelerinin arkasına yazılan beyannamede de yiğitbaşılara rastlanmamaktadır.¹⁵⁵ Bahsi geçen beyannamenin 1. maddesinde esnaftan yıllık alınacak olan belediye vergisinin martın başından hazirana kadar yani dört ay zarfında kayıtsız şartsız vermeye mecbur olduğu yazmaktadır. 7. maddesinde ise “Belediye vergisinin emr-i cibayeti hakkındaki usul ve nizâmât-ı mer’iyye ve kethüdaların hukuk ve vezâif-i kadîmeleri kemâ-kân muhâfaza olduğundan verginin sûret-i tahsiliyyesinden ve esbâb-ı sâireden dolayı idare-i belediyeye karşı kethüdalar mesul olacaklardır,”¹⁵⁶ denilmektedir.

¹⁴⁹ “Esnaf kaleminin sureti teşkil ve vazâifini mübeyyin talimat”, *Düstur, Birinci Tertib (4 Zilkade 1304-14 Ramazan 1312/13 Temmuz 1303 (1887)-27 Şubat 1310 (1890))*, C.6, Ankara 1939, s. 1151-1152.

¹⁵⁰ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, C.4, İstanbul Belediyesi Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995, s. 1626-1628.

¹⁵¹ *Age*, s. 1634.

¹⁵² Tarkan Oktay, *Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*, İstanbul 2011, s. 46, 224.

¹⁵³ *BOA, DH.MKT*, 1824/72 (22 Şaban 1308 / 2 Nisan 1891).

¹⁵⁴ “Esnaf kaleminin sureti teşkil ve vazâifini mübeyyin talimat”, s. 1153. Talimatın tüm detaylarını aynı eserin ilgili sayfalarında görmek mümkündür. Bkz. *Age*, s. 1150-1155.

¹⁵⁵ Konuyla ilgili bkz. Ergin, *age*, C.4, s. 1920-1921.

¹⁵⁶ Bahsi geçen beyannamenin 1. maddesinde, esnafın 30 gurusu vergisini ödemesi ve yükümlü oldukları tezkerelerini almaları gerektiği ile müteferrik hamal, kayıkçı, yük ve binek arabacı esnafının ödemekle yükümlü oldukları vergileri kethüda tarafından tahsil edileceği belirtilmektedir. Ergin, *age*, C.4, s. 1922.

Toparlamak gerekirse;1892 tarihli Esnaf Kalemi talimatında yiğitbaşılardan bahsedilmemiş fakat kethüdaların görevleri ve Şehremaneti'ne karşı sorumluluklarından ise detaylı bir şekilde bahsedilmişti. Yiğitbaşılık, diğer bazı mevkiiler gibi özellikle de kurumsallaşmayla birlikte önemini 19. yüzyılın sonlarında ama daha çok 20. yüzyılda kaybetmişti. Kethüdalık, bu yeni kurumsal yapıya/yapılara eklenmemiş fakat o da II. Meşrutiyet döneminde, İstanbul'da ve aynı zamanda taşrada uygulaması öngörülen 1912 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi ile kaldırılmıştı.¹⁵⁷

Sonuç

Yiğitbaşı kavramının kökenleri 13. yüzyıl Anadolu'sundaki Ahilik müessesesine kadar gitmektedir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren bu etki azaldı ve şeyh, duacı, çavuş, nakib gibi bazı esnaf mevkileri önemini kaybetti. Esnaf görev ve yetkilerinin standardize olmasıyla birlikte esnaf yönetiminde kethüda ve yiğitbaşı öne çıkmaya başladı. 18. yüzyıldaki gedik/tekerci anlayışın belirginleşmesi ile bu durum pekişti. 19. yüzyılda bu esnaf yöneticiler kentlerin temiz tutulması, kıyafet kanunlarının uygulanması, emek hareketliliğinin kontrolü gibi farklı alanlarda görünür olmaya devam ettiler. Bazı fonksiyonları ise yine 19. yüzyılda orducu esnafı ile bazı istisnaları dışında narh uygulamalarının sona ermesi ve özellikle de Tanzimat dönemi ve sonrasında kurumsallaşmaya ve uzmanlaşmaya gidilmesi ile (örneğin asayiş açısından) kayboldu/azaldı. Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomik sistemine entegrasyonu, esnaf tekellerinin çözülmesi, şirketleşme ve modern belediyeçilik faaliyetlerinin esnafın alanına doğru genişlemesi, Zabtiye Müşiriyeti, daha sonra Zabtiye Nezareti kurulması, Topçu Ocağı, 1832 yılından itibaren Galata ve Beyoğlu'nun Tophane Müşiriyeti'ne dönüştürülmesi ve ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında kent merkezlerinde polis birliklerinin kurulması yiğitbaşılardan esnafı teftiş etme ve asayiş sağlama fonksiyonunu gereksiz kılmış görünmektedir.

19. yüzyılın sonlarında, en azından İstanbul üzerinden değerlendirildiğinde, kethüdalarla yiğitbaşılardan yollarının ayrıştığı görülmektedir. 19. yüzyıldaki kurumsallaşma sürecine özellikle belediyenin kentte genişleyen alanına eklenen kethüdalıkların II. Meşrutiyet döneminde sona ermesi ile 17. yüzyılda standartlaşan lonca yönetimi de son bulmuştu. Tüm bu süreç, geleneksel lonca yapısının çözülmesi ve esnafın kendini yeni durumlara adapte etmesi, devlet-teb'a/vatandaş arasındaki araçların -millet/dini topluluklar, eşraf, ayan ile lonca- ortadan kalkması ile birlikte gitmiş görünmektedir. Dolayısıyla bazı yerlerde yiğitbaşı kavramı, var olmaya devam etmiş olsa da daha dar kapsamlı ve sembolik olmaktan öteye gitmemişti. Tüm bunlar bize sürecin/süreçlerin dinamik olduğunu/olduklarını ve bazı sürekliliklere rağmen değişimlerin meydana geldiğini göstermektedir. Bu çalışmada arşiv belge ve bulgularının elverdiği oranda üzerinde durulmuş olan "Yiğitbaşılık" da değişim ve tekâmül diye nitelendirebilecek böylesi bir sürece dâhil olmuştur. Osmanlı ve hatta Osmanlı öncesi kadim pazar yerlerinde piyasadaki nizamı denetleyen ve bir anlamda ahi şeyhlerinin nizam ve uygulamalarının koruması hüviyetinde bulunan yiğitbaşılardan, sosyal dokudaki değişime adapte oldukları anlaşılmaktadır. İç piyasanın denetlenmesi ve

¹⁵⁷ Son dönem İstanbul'daki esnafa, kethüdaların değişen rollerine, Esnaf Kalemi, Esnaf Cemiyetleri konularına dair detaylar için bkz. Pınar Süt, *The Transformation of the Istanbul Artisans and Traders (Esnaf) in the Late Ottoman Empire, 1839-1922*, (Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2021; 1912 tarihli esnaf cemiyetleri hakkındaki talimatname için bkz. Ergin, *age*, C.4, s. 1916-1920; Burada eklemek gerekir ki; Cumhuriyetin ilk yıllarında yiğitbaşılığa örneğin Muğla'da rastlanmaktadır. Muğla'da pir vekil olan Ağa Usta tüm esnafa nezaret ediyordu. Yardımcısına da yiğitbaşı deniliyordu. Bayram Akça, yiğitbaşının, Ağa Usta'nın emirlerini yerine getiren bir memur olduğunu söylemektedir. Bayram Akça, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muğla'da Debağ (Tabakçılık) Esnaf Teşkilatı", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, S.4, Bahar 2001, s. 3, 4. Belirtmek gerekir ki yazarın anlatmış olduğu esnaf yapılanması klasik loncaları değil de daha çok 1910'lardaki esnaf cemiyetlerin yapısını andırmaktadır.

organizasyonunda yetki sahibi Ahilik teşkilatının yerini zamanla esnaf loncalarının ve ahi şeyhlerinin yerini de kethüdaların alması ile birlikte; yiğitbaşların varlıklarını, görev yetki ve sorumluluklarını bu tekâmül gösteren yeni yapıda devam ettirdikleri düşünülmektedir. Bilahare esnaf teşkilatının cemiyetlere, kısmen ticaret odalarına dönüşmesi ve kethüdalık işlemlerinin yerini artık Şehremaneti'ne bırakması ile birlikte de yiğitbaşların görev ve yetkileri de Şehremaneti'ne ve yetkili memurlar olan belediye müfettişlerine ve çavuşlarına devrettiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emirî Ahmed 3 (AE.SAMD.III), 197/19072.

Ali Emirî Mahmud 1 (AE.SMHD.I), 22/1301.

Ali Emirî Mustafa 3 (AE.SMST.III), 101/7642, 166/13045, 187/14723.

Ali Emirî Selim 3 (AE.SSLM.III), 107/6477.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 521/39069.

Cevdet Askeriye (C.ASK), 757/31958.

Cevdet Belediye (C.BLD), 15/716, 15/721, 25/1231, 38/1862, 45/2214, 54/2674, 55/2729, 61/3004, 70/3478, 71/3520, 75/3717, 80/3996, 95/4730, 104/5186, 106/5295, 121/6023, 128/6366, 135/6734.

Cevdet İktisat (C.İKTS), 14/680, 23/1138, 31/1523.

Cevdet Maliye (C.ML), 252/10422.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), 145/85, 875/3, 1542/44, 1684/9, 1694/43, 1824/72.

Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi (HR.MKT), 129/2, 251/23.

İrade Dâhiliye (İ.DH), 318/20592, 385/25418.

Meclis-i Vâlâ (MVL), 534/9, 537/49, 550/52, 843/60.

Mühimme Defterleri (A.}DVNSMHM.d), 47/381, 48/18, 58/51, 64/374, 67/310, 73/259, 82/30, 85/370, 92/185, 95/36, 113/88, 115/1422, 127/1437, 129/513, 129/843, 129/1305.

Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi (A.}DVN), 115/60.

Sadâret Mektubî Evrakı (A.}MKT), 176/40.

Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.}MKT.MVL), 71/73, 147/78.

Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir (A.}MKT.NZD), 44/3, 257/101.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 675/10.

Topkapı Sarayı Arşivi (TS.MA.e), 642/26, 1171/48.

İstanbul Ahkâm Defterleri

İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi, C.1, Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

661

13 / 2

İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi, C.2, Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998.

Düştur

“Esnaf kaleminin sureti teşkil ve vazائفını mübeyyin talimat”, *Düştur, Birinci Tertib (4 Zilkade 1304-14 Ramazan 1312/13 Temmuz 1303 (1887)-27 Şubat 1310 (1890))*, C.6, Ankara 1939, s. 1151-1152.

İstanbul Kadı Sicilleri

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H.1143-1144 / M. 1730-1732), Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738), Ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (H. 1216-1217 / M. 1801-1803), Ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 94 Numaralı Sicil (H. 1222-1223 / M. 1807-1809), Ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H. 1217-1225 / M. 1802-1810), Ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şer'îye Sicili Tarih: 1231-1232/1816-1817, Ed. Nejdettin Ertuğ, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2006.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (H. 1236-1238 / M. 1821-1822), Ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H.1237-1246 / M. 1822-1831), Ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), Ed. Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 2019.

Diğer Yayınlar

AKÇA, Bayram, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muğla’da Debağ (Tabakçılık) Esnaf Teşkilatı”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, C.4, Bahar 2001, s. 1-7.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, C.2, Cem Yayınevi, İstanbul 1994.

BAER, Gabriel, “Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi”, (Çeviren: Sami Ferlier), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8-12, S.14-23, 1970-74, s. 99-119.

- COHEN, Amnon, *Osmanlı Kudüs 'ünde Loncalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- ÇELİK, Şenol, “Orducu”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/orducu> (E.T. 01.11.2020)
- DEMİRYÜREK, Mehmet, “Şeyh-i Seb‘alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi*, S.66, 2013, s. 17-42.
- DEMİREL, Ömer *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Belediyesi, Sivas 1998.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza: İstanbul Örneği H-1100-1200 /M 1688-1786*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.
- DİKO, Gülay Yılmaz, “Blurred Boundaries between Soldiers and Civilians: Artisan Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul”, *Bread From the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, Ed. Suraiya Faroqhi, Berghahn, New York 2015, s. 175-193.
- DİNÇER, Kübra, “19. yy. Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları,” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C.1, İstanbul Belediyesi Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995.
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C.2, İstanbul Belediyesi Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995.
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C.4, İstanbul Belediyesi Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995.
- FAROQHI, Suraiya, *Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople Under the Ottomans*, I.B. Tauris, London, New York 2009.
- FAROQHI, Suraiya, “Krizler ve Değişim, 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600 -1914*, C.2, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 543-757.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- İNALCIK, Halil, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Indiana University Turkish Studies, Bloomington 1993.
- KAL'A, Ahmet, *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri: İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1*, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998.
- KAL'A, Ahmet, <https://islamansiklopedisi.org.tr/esnaf> (E.T. 02.11.2020).
- KAL'A, Ahmet, “Lonca”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lonca> (E.T. 02.11.2020).
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı Devleti 'nde Toplumsal Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- MADEN, Fahri, “Kırşehir Şer'iyye Sicillerinde Ahi Evran ve Ahi Mesud Zaviyeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.76, 2015, s. 133-146.

- MICKLEWRIGHT, Nancy, “London, Paris, Istanbul, and Cairo: Fashion and International Trade in The Nineteenth Century”, *New Perspectives on Turkey*, S.7, 1992, s. 125-136.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Fütüvvetnâme”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvetname> (E.T. 02.11.2020)
- OKTAY, Tarkan, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe, İstanbul 2011.
- ÖZDEMİR, Rifat, “Ankara Esnaf Teşkilatı, 1785-1840,” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 2014, s. 156-182.
- ÖZKAYA, Yücel *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- QUATAERT, Donald, “Clothing Laws, State and Society in the Ottoman Empire, 1720–1829”, *International Journal of Middle East Studies*, C.29, S.3, 1997, s. 403-425.
- SELÇUK, İklil, “Tracing *Esnaf* in Late Fifteenth-Century Bursa Court Records”, *Bread From the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, Ed. Suraiya Faroqhi, Berghahn, New York 2015, s. 51-69.
- SÜT, Pınar, *The Transformation of the Istanbul Artisans and Traders (Esnaf) in the Late Ottoman Empire, 1839-1922*, (Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2021.
- ŞAHİN, İlhan, “Yiğitbaşı”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yigitbasi> (E.T. 02.11.2020)
- TURNA, Nalan, “Ottoman Apprentices and Their Experiences”, *Middle Eastern Studies*, C.55, S.5, 2019, s. 683-700.
- TURNA, Nalan, “İstanbul'un Vebayla İmtihani, 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, *The Studies of Ottoman Domain*, C.1, S.1, 2011, s. 1-36.
- ULUÇAY, Çağatay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.
- VATTER, Sherry, “Journeyman Textile Weavers in Nineteenth-Century Damascus: A Collective Biography”, *Struggle and Survival in the Modern Middle East*, Ed. Edmund Burke, III, David N. Yaghoubian, University of California Press, Berkeley 2006, s. 64-79.
- YI, Eunjeong, “Guild Membership in Seventeenth Century Istanbul: Fluidity in Organisation,” *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*, Ed. Suraiya Faroqhi, Randi Deguilhem, I.B. Tauris, London, New York 2005, s. 55-83.
- YI, Eunjeong, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage*, Brill, Leiden 2004.